

Kormos Gyula

Sopron és környéke evangélikusainak orgonái Sopron — I.

Sopron szabad királyi város évszázadokkal ezelőtt is fontos szerepet töltött be Magyarország világi és egyházzenei életében. A levéltárak jórészt megőrizték ennek a kitartó, sokszor nem csekély akadályba ütköző zenei munkának az iratait, kottáit, így születhetett meg Bárdos Kornél zenetörténész „Sopron zenéje” című könyve.¹

Az igényes egyházzenéhez mindig megbízható, jó hangszerekre, orgonákra volt szükség, melyek története összekapcsolódik a mindenkori zenei igényekkel és ízlésváltozásokkal. Még Bárdos Kornél könyvének megjelenése előtt a szerzővel történt találkozásaink és beszélgetéseink indítottak a soproni orgonátörténet feldolgozására. A kutatási munkát jelentősen hátráltató tényezők² nem tették lehetővé, hogy Sopron összes eddigi orgonájának történetét megismerhessük. Így a kutatás az evangélikusokra korlátozódott, viszont kibővült az 1786-ban megalakult egykori soproni felsőesperesség minden gyülekezetével.

A felsőesperesség (felső egyházmegye) megalakulásakor³ Sopronhoz tartozott a Fertő-tó menti Ruszt, Fertőmeggyes és Balf gyülekezetei mellett Harka, Ágfalva, Locsmánd, Kabold, Petőfalva, Csáva — némelyik a filiáival együtt. A jelen tanulmány tehát e gyülekezetek orgonátörténetével is foglalkozik a kezdetektől napjainkig — kiegészítve a kutatás során összegyűjtött, orgonához kapcsolódó lényeges ismeretekkel (pl. ágendák, énekeskönyvek, orgonisták, zeneszerzők).

Szükségesnek látszott megrajzolni a közel öt évszázad egyházzenei és orgona eseményeinek történelmi háttérét is, amelyben egyrészt a lutheri tanok futótűzszerű elterjedésével e régió evangélikus gyülekezetei kialakulhattak, s melyben másrészt a protestantizmust ért különféle hatások alatt a lutheránusok a mai napig tevékenykedtek.

¹ Ld. 1. forrás!

² A soproni Evangélikus Levéltár mindössze egyetlen kutatási napja, a 90-es években bekövetkezett, plébánosok, házfőnökök személyében beállt változások, a soproni városplébánia orgonátörténeti kincsekben is rendkívül gazdag, de a fenti változások óta egyáltalán nem kutatható levéltárának gazdátlansága, gondozatlansága lényegesen lassabb, korlátozott kutatást tettek csak lehetővé.

³ Ld. 58. forrás 553–554! A 40. forrás szerint az egyházmegye 1787-ban alakult, de Sopron és Ruszt csak 1893-tól tartozott hozzá.

A történelmi háttér

A reformáció térhódítása (1522–1571)

Sopronba igen hamar eljutottak Luther eszméi és könyvei, hiszen a város —jó-részt németajkú település lévén— a német nyelvet beszélő országokkal élénk kereskedelmet folytatott,⁴ továbbtanulni vágyó diákjai pedig gyakran német egyetemekre jártak. Sopront a lutheranizmus hatása éppen akkor érte, amikor az egyházi vezetés feddhetetlensége erőteljesen megkérdőjelezhető volt.⁵

A városnak e tekintetben főleg az olykor ágyasokat tartó s nem ritkán botrányokba keveredő oltáros papok laza erkölcsű élete okozott gondot.⁶ A sokféle tapasztalható visszasságok miatt a hitszónokok hamar megértették, elfogadták és hirdették Luther téziseit.

A reformáció heves ellenállást váltott ki a közeli Bécsben. 1522-ben már addig fajult a dolog, hogy egy tekintélyes, ugyan laikus, de a teológiában mégis jártas bécsi polgárt, aki nem volt hajlandó visszavonni az általa hirdetett lutheri tanokat, halálra ítélték, lefejezték, majd holttestét megégették.⁷

A reformáció természetesen Sopron hagyományokat tisztelő vezetősége részéről is nagy ellenállásba ütközött. A plébánosok és a papok több hitszónokot is megvádoltak a lutheri „eretnek” tanok hirdetésével. 1524. októberében több napig tartó per folyt papi vádlottak, elsősorban Kristóf szerzetes⁸ és egy soproni polgár ellen, de a tanúként behívott városi polgárok —ellentétben a vádló papokkal— általában védelmükbe vették őket, így csak enyhe büntetést kaptak. Luther könyveit azonban nagy erővel összegyűjtötték, és a hóhér mintegy három alkalommal elégette azokat „*ama dögvészes Luthernek megvetésére és megutálására*”.⁹ Az ügy azonban nem ért véget, mert a „*dögvészes lutheránus szekta*” követőinek és a „*mérges lutheránus moslék*” által megfertőzöttek kinyomozására az egész vármegyében sort kerítettek a kijelölt biztosok segítségével.¹⁰ Ennek meg is lett az eredménye: többeket tömlöcbe vetettek. A fentiekből kitűnik, hogy a reformáció kezdetén a vallási ellentét milyen nagyfokú, egymás elleni gyűlölethez vezetett.

Ugyanakkor a török előrenyomulás is aggodalommal töltötte el a soproniakat: 1529-ben, a Bécs bevételére indult török seregek ostromát a város falainál egyszer már visszaverték, s az 1532-es kőszegi ostrom hírére a várost megerősítették.

⁴ Ld. 21. forrás 44!

⁵ Ld. 2. forrás 3–4. és 45. forrás 1., 17–32!

⁶ Ld. 45. forrás 29., ahol a szerző a Soproni Városi Levéltár Lad. Fasc. IV. N. 318. j. vizsgálati jkv-re hivatkozik!

⁷ Tauber Gáspárról van szó, akit Luther többször is megemlít leveleiben és a legnagyobb vértanúk közé sorolja. A 45. forrás 38. lapja szerint Luther 1524. nov. 17-én Hausmannak írt levele megtalálható Burckhardt: *Luthers Briefwechsel*. 76.

⁸ Ld. 57. forrás 6!

⁹ Ld. 45. forrás 56–59., továbbá Payr szerint SL: Lad. I. et Fasc. I. N. 5!

¹⁰ Ld. 45. forrás 59!

E kettős nyugtalanság és bizonytalanság közepette a kereskedők és a Wittenbergben tanuló diákok révén fokozatosan erősödött a reformáció tábora, úgyhogy 1565–1583 között végül is a lutheranizmus lett úrrá a városban.

Ebben az időben az evangélikus prédikátorok is hivatalos alkalmazásban voltak. A város 1565-től először Gerengel Simont¹¹ hívta meg, akinek működése alatt tovább gyarapodott az evangélikus hitűek száma. Már négy templomban hirdették Luther szellemében az evangéliumot. A Szent Mihály-, a Szent György- és az ispotály Szent Erzsébet-templomában németül, a Szentlélek-templomban pedig magyarul hangzottak el a prédikációk.¹²

A Szent Mihály-templomot a két felekezet közösen használta. A ferences templomot (ma Kecse-templom) és az akkor külvárosi Szent János-templomot csak a római katolikusok használták szertartásaikhoz. 1573-ban a magyar evangélikusok a Szentlélek-templomot átengedték a katolikusoknak, s ők a Szent Jakab-kápolnába költöztek át.¹³

Ez idő tájt már Ágfalvának, Harkának, Balfnak és Fertőmeggyesnek is külön papja volt,¹⁴ de a környék többi településén is sorra tartottak istentiszteleteket a reformáció szellemében.

A kezdeti viszályok az évszázad második felére elültek, a két felekezet —bár néha voltak kisebb-nagyobb ellentétek— békésen egymás mellett tudott élni.

A két felekezet békés viszonyainak felbomlása (1571–1584) és a lutheránusok számkivetésének két évtizede (1584–1605)

A békeség azonban csak addig tartott, amíg egy erőskezű püspök, Draskovich György kezébe nem vette a katolikus hitűek egyházmegyéjének irányítását. Gerengel 1571-ben bekövetkezett halála után az új plébános és a vele egy templomban prédikáló evangélikus pap nem tudott egymás mellett megférni.¹⁵ A plébánosnak 1574-ben sikerült a királytól és a püspöktől rendeletet kicsikarni, hogy a „szektárius papok” ne gyalázhassák a katolikus híveket. A következő évben újabb szigorú rendelet jött a királytól ez ügyben, de az evangélikusok már nem engedelmeskedtek a kettős rendeletnek,¹⁶ hanem igyekeztek különválni a római katolikusoktól. Draskovich állandó támadásai végül a békés viszony teljes felbomlásához vezettek.¹⁷

Ernő főherceg, Magyarország kormányzója 1584. évi rendelete előírta az evangélikus prédikátoroknak és tanítóknak a város elhagyását. A tanács ezt a határozatot kénytelen volt végrehajtani. Minden evangélikus iskolamestert szabad-

¹¹ Ld. 18. forrás 2!

¹² Ld. 45. forrás 113!

¹³ Ld. 1. forrás 34. lap és 11. jegyzet!

¹⁴ Ld. 45. forrás 115!

¹⁵ Uo. 121.

¹⁶ Uo. 123.

¹⁷ Uo. 117–118., továbbá 1. forrás 26.

ságoltak, a kántort —aki Luther énekét énekelte az istentiszteleten— börtönbe zárták,¹⁸ és bírsággal sújtották még azokat is, akik máshol evangélikus prédikációkat hallgattak.¹⁹ Előírták, hogy csak a belvárosi katolikus templomokat látogathatják a hívek, csak ott keresztteltethetik gyermekeiket, csak ott vehetik magukhoz a szentségeket. A város polgársága hiába kért evangélikus prédikátort, kérelmüket mindig elutasították.

Egyelőre tehát megszűntek az evangélikus istentiszteletek, s ezzel Sopronban mintegy húsz évre sikerült visszazorítani a reformációt. Közben Draskovich püspök bíboros lett, jutalomból az „eretnekek kiirtásáért”.²⁰

A számkivetést tetézte, hogy pestis, tűzvész és földrengés is többször pusztított a városban, s nőtt a török veszély is.

1605-ben, a Bocskai-szabadságharc idején a királyhoz hű Sopron súlyos veszteségeket szenvedett. Külvárosa leégett, Bocskai hadai a Szent Mihály-templomot is feldúlták. Szétverték a főoltárt és más oltárokat, s „ellopták a sípokat a szép orgonából”.²¹

A húsz éves háborgatásnak az 1606-os bécsi béke vetett véget, amely a protestánsok vallásszabadságát is biztosította.²² Ugyan némely püspök ellenszolgált a megállapodásnak, de kívánságukat maga Mátyás főherceg, sőt annak „pápista tanácsosai” is visszautasították.²³

Az evangélikus egyház felvirágzása az ellenreformáció korában (1606–1674)

Míg a szomszédos Ausztriában dúlt az ellenreformáció, Sopronban a húsz éve nélkülöző lutheránus hitű polgárok a bécsi béke értelmében újra gyakorolhatták vallásukat. 1607-ben visszakapták a Szent Mihály-templomot, a Szent György-templomot és az ispotály Szent Erzsébet-kápolnáját, majd kicsit később a magyar evangélikusok a Szent Jakab-kápolnát²⁴ is.

A változások természetesen a környék településeit is érintették. Lényegében mindenütt hozzáláttak a gyülekezeti élet újjászervezéséhez. Az evangélikus gyülekezetek megerősödésével a katolikusok létszáma lényegesen megfogyatkozott. Az evangélikusok létszámát gyarapították a vallási üldözés elől, főleg Ausztriából ide menekült evangélikusok is.²⁵ Ettől kezdve teljesen elvált egymástól a katolikus és az evangélikus egyház.

¹⁸ Ld. 45. forrás 157!

¹⁹ Ld. 34. forrás 112!

²⁰ Uo. 116.

²¹ Uo. 138., továbbá az 1. forrás 34. és a 45. forrás 197.

²² Ld. 1. forrás 34., továbbá a 34. forrás 140!

²³ Ld. 34. forrás 140!

²⁴ Ld. 1. forrás 34!

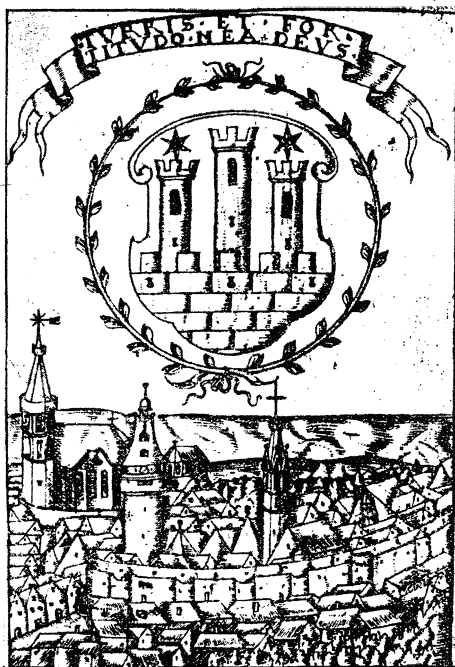
²⁵ Ld. 1. forrás 34!

Sopron környékén jórészt evangélikus volt Ágfalva, Borbolya, Ruszt, Fertőmeggyes, Balf, Harka, Petőfalva, Veperd, Csáva, Csém, Répceköhalom, Répcebónya, Rótfalva, Pörgölény és Léka lakossága.²⁶ Istentiszteleteiket általában a megüresedett, vagy a katolikusoktól átvett templomokban tartották. (Jórészt e gyülekezetekből alakul meg később a soproni felső egyházmegye.)

Sopron Lackner Kristóf²⁷ személyében olyan polgármesterre lelt, akinek nem csak a város, hanem az evangélikus egyház is felvirágzását köszönheti. Ettől kezdve a kegyúri jogot a város gyakorolta, és a városi tanács lett az evangélikusok presbitériuma is, így érthető, hogy a város és az evangélikusok kapcsolata igen szorosra vált. E gyümölcsöző kapcsolat a város zenei felvirágzásához is hozzájárult.²⁸

Csak mintegy 60–65 év múlva nehezedett meg újra az evangélikus polgárok élete. Közben ugyanis a katolikusok talpra álltak, s követelték részvételüket a városi tanácsban is. 1672-ben a tanács ezt még egyhangúlag visszautasította, csak a külső tanácsba engedték be őket. 1673-ban azonban a belső tanács fele is katolikus lett, így ez egyben az evangélikusok egyeduralmának végét jelentette.²⁹

Mivel a környező falvakban, sőt már Pozsonyban is sorra át kellett adni a templomokat a katolikusoknak, bizonyossá vált, hogy a soproniak sorsa is hasonló lesz.³⁰ Ezért az evangélikusok már 1667-ben megszervezték saját konventjüket³¹ arra az esetre, ha szoros kapcsolatukat a várossal elvesztenék, s így képesek legyenek egyházukat továbbra is fenntartani. 1674-ben, mintegy fél év alatt, híveik között nagyszabású gyűjtést rendeztek, amelynek meg is lett az eredménye: komoly alaptőkét sikerült összegyűjteni.

1. ábra. Sopron látképe 1610 körül.
Lackner Kristóf rézmetszete.

²⁶ Ld. 46. forrás 146!

²⁷ Ld. 22. forrás 607–608. a [7028] sorszám alatt! Lackner volt az első világi ember Sopronban, aki doktori címet szerzett.

²⁸ Ld. 1. forrás 34!

²⁹ Uo. 85.

³⁰ Uo. 86.

³¹ Uo. 93.

Az ellenreformáció végül Sopront is elérte: 1674. február 24-én kihirdették a hivatalos határozatot a templomok átadásáról. Február 28-án a királyi küldöttség megkezdte a templomok visszavételét.³² A két lelkésznek azonban megengedték, hogy magánháiban istentiszteletet tartsanak.

Sopron mint artikuláris gyülekezet (1674–1780)

Mind Sopronban, mind a környék településein templom nélkül maradt az evangélikusság. Az események olyan hirtelen történtek, hogy a gyülekezetek általában semmit sem tudtak átmenteni a templom felszereléséből egy esetleges későbbi imaházba.³³

Bár a templomok és iskolák elvételével a soproni evangélikus egyházat súlyos veszteségek érték, ez mégsem vezetett a következő évszázadban az egyházzene hanyatlásához, hiszen a kantátaéneklés ekkor élte virágkorát.³⁴

A templomok átadása után a város vezetősége ideiglenes jelleggel a Lacknerházat engedte át istentiszteleti célra. Emellett, a királyi szerződés szerint, Eggenberg hercegnő udvari papot tarthatott haláláig, így istentisztelet tartására is kapott engedélyt. A hercegnő Lang Mátyást alkalmazta.³⁵ Megvette a Szent György utcai háza melletti épületet, s ennek udvarán tartottak istentiszteleteket.³⁶

Közben, 1674. tavaszán a gyülekezet a Schubert-ház udvarán fából épített egy imaházat. Egy újabb felsőbb rendelet azonban 1674. szeptember végén távozásra kényszerítette az imaház lelkészeit, ezért a Schubert-ház udvarán egészen 1675. karácsonyáig nem tartottak istentiszteleteket. Ezalatt csupán az Eggenberg-ház udvarán voltak evangélikus istentiszteletek.³⁷

1676-ban két gyermek gondatlansága miatt Sopron egyik legnagyobb tűzvészében a Schubert-ház udvarán álló imaház is porig égett. Ekkor az evangélikusok hihetetlen erővel újból nekiláttak új imaházuk felépítéséhez, mely egy kő alapokon nyugvó, téglaoszlopokkal rendelkező, torony nélküli fatemplom lett. Az adakozásból a fatemplom belső berendezésére is futotta.³⁸

2. ábra. (balra fent) Gerengel Simon (rézkarc).

3. ábra. (jobbra fent) Gerengel 1569-es, első kiadású katekizmusa.

4. ábra. (balra lent) Gensel Kristóf kézzel írott ágendájának címdala 1625-ből.

5. ábra. (jobbra lent) A Miatyánk kottája Gensel ágendájából.

³² Uo. 86., továbbá 45. forrás 427–444.

³³ Ld. 45. forrás 421–446!

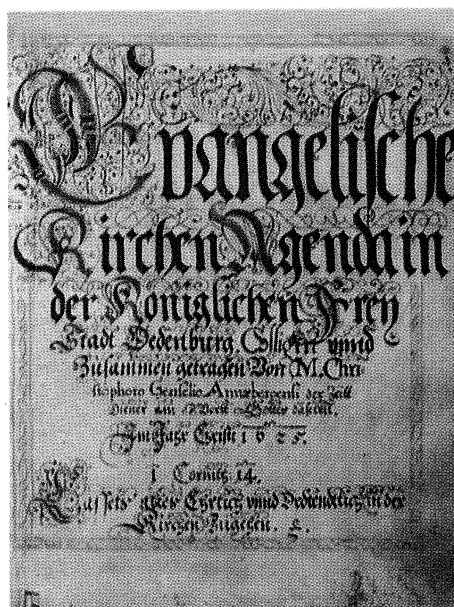
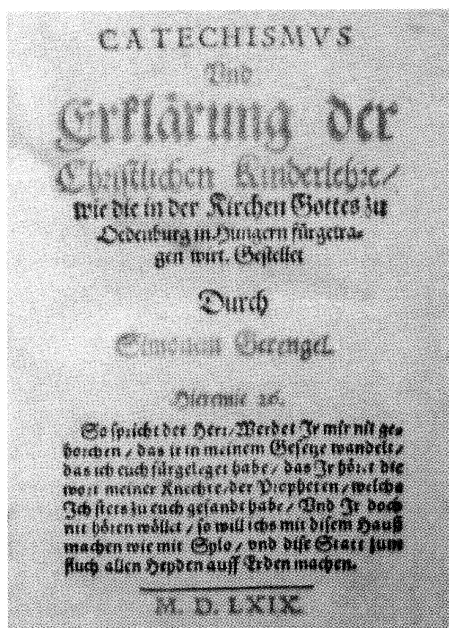
³⁴ Ld. 1. forrás 110–122!

³⁵ Uo. 93., továbbá 18. forrás 4.

³⁶ Ld. 1. forrás. 93!

³⁷ Uo. 93. és 57. forrás 13–14.

³⁸ Ld. 1. forrás 93. és 57. forrás 16!

Az Eggenberg-házban közben folyamatosan tartottak istentiszteleteket egészen 1679. őszéig, amikor is Eggenberg hercegnő Rusztra költözött, hogy az ottaniaknak is legyen istentiszteletük.³⁹

Ágfalva, Bánfalva, Lépesfalva, Borbolya, Petőfalva, Fertőmeggyes, Balf, Harka, Kabold és Csáva lutheránusai Sopronba jártak istentiszteletre.

Közben, 1683. júliusában Thököly serege bevonult Sopronba, elűzték a jezsuitákat, s ekkor a Szent Mihály- és Szent György-templomot, valamint a Szent Erzsébet-kápolnát az evangélikusok egy rövid időre visszakapták, ám szeptemberben már visszaállították az előző helyzetet.⁴⁰

Ezek után nyugodtabb korszak kezdődött a soproni lutheránus gyülekezetben. Ezt mutatja, hogy Wohlmuth János, majd Knogler Dániel orgonisták működése alatt sorra épültek az új, igényesebb orgonák. A XVIII. század elejére a gyülekezet kinőtte a fatemplomot, s 1722-ben új, több hívő befogadására alkalmas, szilárd kőfalakkal, de valószínűleg fából épült karzattal és felszerkezettel rendelkező nagyobb templom építésébe fogtak. Ekkor a templomba járók létszáma olykor már megközelítette a 2000 főt is.⁴¹ Ez a templom egészen II. József türelmi rendeletéig Sopron és a környező települések németajkú lakosainak istentiszteleti helyéül szolgált.

Sopron vármegyében a városon kívül még két artikuláris gyülekezet létezett: a nemeskéri templomban és Vadosfán magyar nyelvű istentiszteleteket tartottak a környék evangélikusainak.⁴²

A türelmi rendelet utáni időszak (1781–1921)

1781-ben megjelent II. József türelmi rendelete,⁴³ melynek értelmében az evangélikusok minden településen újjászervezhették gyülekezeteiket s templomépítésbe kezdhettek. Ezek a templomok csak a település szélén, torony nélkül, nem hivalkodó módon épülhettek. Így a soproni gyülekezet is gyűjtésbe kezdett, s az 1783-as év végére elkészült a mai, 2500 fő befogadására alkalmas, kétemeletes karzattal rendelkező, de akkor még torony nélküli templom.⁴⁴

Amíg a Sopron környéki települések evangélikusai fel nem építették templomaikat, addig általában színben, pajtában, fészkerben, vagy összetákolt deszkaimaházban tartották meg istentiszteleteiket. (Néhány helyen ideiglenes jelleggel vasárnaponként esetleg valamilyen épülethez jutottak.) Az anyagi lehetőségek függvényében a templomok belső berendezéseit is hamar beszerezték, így általában elhelyezhették egy pozitívot vagy kisebb orgonát is. 1786-ban megalakult a soproni felső-egyházmegye (felsőesperesség) a németajkú területen.⁴⁵

³⁹ Ld. 1. forrás 94!

⁴⁰ Uo. 98.

⁴¹ Ld. 57. forrás 19!

⁴² Ld. 46. forrás 374!

⁴³ EOL: Dunántúli ker. 1. a. 1781. (Mandatum Tolerantia) A I/11. Cs. VI.

⁴⁴ Ld. 57. forrás 20–24!

⁴⁵ Ld. 3. jegyzet!

Így Sopronhoz a Fertő-tó menti Ruszt, Fertőmeggyes és Balf gyülekezetei mellett Harka, Ágfalva, Locsmánd, Kabold, Petőfalva és Csáva települések tartoztak, filiáikkal⁴⁶ együtt. A soproni alsó-egyházmegyét Vadosfa, Rábaszent-andrás, Nagygeresd, Alsó-Bük, Beled, Farád, Szakony, Szilsárkány és Nemeskér alkották. Ez a szervezeti egység 1921-ig, 135 éven át lényegében nem változott meg.⁴⁷

Sajnos, Sopronban a mai templom építése mérföldkőnek számít a gyülekezet zenei életében. Az érthető, hogy 1782–83 között, az új templom építése idején az ünnepélyes zenekaros istentiszteletek szüneteltek. Az orgonista Seybold együttese még egy darabig zavartalanul muzsikálhatott, azonban a konvent 1784-től drasztikus lépésekkel leépítette az istentiszteleti zenét, mellyel először egy kétévszázados,⁴⁸ majd egy 120 éves zenei hagyományt⁴⁹ tiportak el. A racionalizmus szellemében három év múlva teljesen megszüntették az ének- és zenekar működését is. Csak 1817-ben, a reformáció 300 éves jubileumának megünneplésére, Kis János szuperintendens felszólítására engedett a konvent. Ekkor az egész város zenésztársadalma összefogott, hiszen az evangélikus egyháznak már sem kórusa, sem zenekara nem volt.⁵⁰

A két részre szakadt soproni felső-egyházmegye a trianoni békeszerződés után

Az első világháborút követően az 1920-as trianoni békeszerződés értelmében az országot felosztották, s ez a felsőesperességet is érintette. Ruszt, Fertőmeggyes, Kabold, Petőfalva Csáva és Locsmánd 1921-ben Ausztriához került, de Ágfalva filiája, Lépesfalva is.⁵¹ A gyülekezeteket az új politikai helyzet következtében újjászervezett esperességekbe osztották. Az ausztriai területen egyikét gyülekezet filiája később megerősödött és önállósodott. Az Ágfalvától 2–3 km-re lévő Lépesfalva templom nélkül maradt. Egy ideig a hívek még ájtáltak Ágfalvára a templomba, de amint ez a lehetőség is megszűnt, saját lábukra kellett állniuk, s mindent előlről kezdve önállósodtak.

⁴⁶ Ld. 48. forrás 115–116., 49. forrás 55–58! A trianoni békeszerződést követően az Ausztriához csatolt gyülekezetek egyes filiái önállósodtak, őket majd egykori anyagyülekezetükkel együtt tárgyaljuk.

⁴⁷ Ld. 39., 40., 48. és 49. forrás!

⁴⁸ Az oltár előtt énekelt, addig szokásban lévő latin Kyrie, Gloria és Sanctus énekeket kellett elhagyniok az Evtl: Kjkv (1784. márc. 23.) szerint: „*Hat ein löbliche kirchen-convent das zu heiligen zeiten bishero gewöhnlich geweste lateinische Absingen vor dem altar aufgehoben.*”

⁴⁹ Második lépcsőként a nagyhéten az ének- és zenekar által kétszer előadott passió helyett szószéki felolvasást vezettek be. Ld. 1. forrás 178.; a Kjkv 1784. ápr. 8. (218. j.) 430. szerint: „*Hat ein Löbl. Kirchen Convent beschlossen daß von heut an die Passion Christi, welche bißhero an dem Gründonnerstag und Charfreitag von den Choro Musico Musicalisch abgesungen worden, nicht mehr abgesungen, sonder[n] solch[e] Passion zu grösserer Auferbauung in denen an Gründonnerstag und Charfreitag zu haltende Abendgebetten, durch den Geistlichen von der Canz[e] abgelesen werden solle.*”

⁵⁰ Ld. 1. forrás 179!

⁵¹ Ld. 40. forrás!

Magyarországon a második világháborút követő kitelepítések rendkívül súlyosan érintették Ágfalva, Balf és Harka evangélikus gyülekezeteit. A kitelepítettek helyébe került lakosság nem érezte magáénak az egyházat, ezért a tetemes létszámcsökkenés e három gyülekezet alapos meggyengüléséhez vezetett. Sopront is súlyos veszteség érte e tekintetben, itt azonban a helyzet valamivel jobb volt, mivel a múlt századtól a magyarság közben lassan megerősödött.

Liturgiai és himnológiai visszatekintés

Sopron és a környéki evangélikus gyülekezetek jó része németajkú volt, s így a német nyelvterületen élő hagyományokat őrizték meg. Ez az erős hagyománytisztelés nemcsak a templomok belső berendezését illetően élt, hanem az énekincsre, azaz a liturgiai és koráldallamokra vonatkozóan is.

Nem véletlen tehát, hogy még 1783-ban is, amikor a soproniak mai templomukat építették, a Bécs melletti Kahlenberg katolikus kolostortemplomának⁵² szobrokkal, angyalfigurákkal ékesített és díszítésektől mozgalmas, magasba ívelő karcsú oltárát vették meg, s az új szószéket is pazar faragásokkal, gazdagon aranyozott díszítésekkel készítették el. Az ország más protestáns templomait ugyanebben az időben általában a puritanizmus egyszerűsége jellemezte.⁵³

A reformáció térnyerésével a soproni evangélikusok megőrizték dallamkincsük jelentékeny részét, így tovább éltek a gazdag liturgia gregorián eredetű dallamai is, sőt egy jó ideig az úrnapi körmenetet és a búcsúkat,⁵⁴ valamint az egyéb hasonló egyházi szokásokat is szinte változatlanul megtartották. A lutheri énekversek azonban már olyan új dallamokon szólaltak meg, amelyeket addig még nem énekeltek. Ezek és a későbbi énekek fokozatosan beépültek a gyülekezet énekincsébe, kialakítva a két egyház szétválása utáni már lényegében önálló énekanyagot. A liturgiában azonban szinte teljesen a régi hagyományok éltek tovább mindaddig, amíg a racionalizmus szellemének hatása alatt a konvent 1784-ben egyik napról a másikra eltörölte a Kyrie, Gloria és Sanctus éneklésének két évszázados —ágendás könyvben rögzített— soproni hagyományát.⁵⁵ A döntést a templomi zenei élet szinte teljes megsemmisítése⁵⁶ követte.

Bár az 1500-as évek derekán Sopronnak nem Gerengel Simon volt az első hitszónoka,⁵⁷ mégis az ő nevéhez fűződik a gyülekezet szilárd megalapozása. Mielőtt Sopronba került volna, ausztriai fogságában 23 mesterdalt írt.⁵⁸ 1565-ben

⁵² Ld. 57. forrás 22!

⁵³ Ugyanakkor a soproniakéhoz hasonló igényesség figyelhető meg Felvidék és Erdély —ugyancsak jórészt németajkú— evangélikusságának körében is.

⁵⁴ Ld. 1. forrás 33., 37!

⁵⁵ Ld. 48. jegyzet!

⁵⁶ Ld. 49. jegyzet!

⁵⁷ Ld. 18. forrás 2., továbbá a 45. forrás 101–102!

⁵⁸ Ld. 1. forrás 22!

Sopronba kerülve a Szent Mihály-templomban ő volt az első hitszónok, aki mint evangélikus prédikátor hivatalos beosztást kapott a plébános mellett. Amint ugyanazon templomban a régi és az új hit papjai egymással osztozkodva működtek, az egyházi zene szolgálói — orgonisták, kántorok, kórus és zenekar — is énekeltek, muzsikáltak. A Szent György-templomban Pharerus Gergely volt a hitszónok, aki Gerengellel egy időben kezdett működni.

Néhány évvel ezután, 1569-ben megjelent Gerengel katekizmusának első kiadása, amely nemcsak a lutheri hitvallás tételeit magyarázta, hanem benne új énekeket is közreadott, melyeket társa, Pharerus írt. (Ez a katekizmus több kiadást is megért.) Katekizmusával tehát Gerengel adta ki gyülekezetének gyűjtő munkája eredményeként az első imádságos- és énekeskönyvet,⁵⁹ s végül ő írta 1578-ban Sopron számára az első ágendát is. Gerengel új szertartásrendje a XVI. századi lutheri liturgiának megfelelően ötvözte a középkori latin gregorián hagyományt az új nemzeti nyelvű protestáns népénekekkel és zsol-tárokkal.⁶⁰ E kézzel írott ágendás könyvét, illetve ennek alapján Gensel Kristóf 1625-ben összeállított kéziratát és annak következő változatait Sopronban egészen 1828-ig használták,⁶¹ igaz, mint említettük, az 1784-ben bekövetkezett liturgiai korlátozással. Ez az agenda még a Gerengel által összeállított rendtartás korai lutheri liturgiai kereteit őrzi, bár már csak a Miatyánk és a Gloria intonációja szerepel benne gregorián kottákkal.⁶²

1678-ban Sowits Kristóf írta le az úgynevezett Formular-Buchot, amely teljesen egyezik az előző évtizedek szokásaival. Az ő ágendás könyve azonban ismét sok, a protestáns graduálokban szokásos gregorián kottát tartalmaz, de megjelenik benne az időmértékes gregorián is.⁶³ Ez az agenda magyar nyelvű szertartási szöveget is közöl, azonban ezeknél dallam nem található.

A Gerengel új énekeket is tartalmazó katekizmus utáni időből ismert egy 1580-ban Nürnbergben nyomtatott énekeskönyv, amely a bejegyzés szerint 1755-től Wanko András kántor tulajdona volt. Az 1600-as évek derekát követően Lang Mátyás szerkesztett egy új énekeskönyvet, amelyet többszöri kiadás⁶⁴ után Sopronban 1785-ig, némely falusi gyülekezetben pedig 1835-ig használtak. Ilyenek többek között az 1766-ban és 1772-ben nyomtatott énekeskönyvek is. A magyar evangélikusok viszont Huszár Gál énekeskönyvéből énekeltek, a korai időszakban minden valószínűséggel annak graduál-részeit is használva.

⁵⁹ Ld. 45. forrás 104! A könyvbe Gerengel is írt több éneket.

⁶⁰ Ld. 1. forrás 25!

⁶¹ Uo. 48.; 18. forrás 2. és 45. forrás 104.

⁶² Ld. 1. forrás 48!

⁶³ Uo. 97–98.

⁶⁴ A 18. forrás 5. lap szerint Pilgram János Zsigmond soproni lelkész 1726-ban, majd Gamauf Sámuel ugyancsak soproni lelkész 1785-ben dolgozta át, ill. szerkesztette meg a Lang-féle énekeskönyv új kiadását.

Az énekeskönyvek használata terén végleges fordulat Kis János⁶⁵ soproni szuperintendensi⁶⁶ működése alatt következett be. Kis János egy teljesen új kiadású magyar énekeskönyvet szerkesztett, amelyben mint költő, saját énekverseit is megjelentette.⁶⁷ Az énekeskönyv dunántúli bevezetésével szemben azonban egyes gyülekezetek meglehetősen ellenállást tanúsítottak, mivel ők továbbra is ragaszkodtak az „Ó-Graduál” használatához. Kis az ellenszegülőkkel szemben 1810-ben szigorú intézkedést⁶⁸ hozott:

„... kitetzvén a’ Superintendentiának tudósíttásából, hogy ő az 1790^{dik} esztendei 20^{dik} törvényből vett hatalommal az elébbi Gradual helyett Új Énekes könyvet hozott bé, s hogy ezen könyvet több Ekklesiák tartózkodás nélkül bé is vették, és most is élnek véle, és azt tsak egy néhány nyughatatlan elméjű személyek által vetettnék kérdésben; arra nézve az Új Énekes könyvnek bé hozatása, mint is a Superintend[en]tiának törvényes hatalmában álló dolog eránt semmi észre vétel nem lévén, a’ Veszprémi V. megyei Vice Ispány Urnak meg hagyattatott: hogy az ellenkező kösségeket, jelessen a’ Nagy Szöllősit és az alacsonyit az Énekes könyv bévételére reá bírja és egyszers’ mind a’ vallásbéli előljárói eránt mutatott engedelmességekért meg pirongassa, és a’ mennyire ezen helytelen esetben ellenkezésének és zendiülésének jelenségét adták volna, őket nagy és súlyos büntetés fenyeztéke alatt kellő engedelmességre és nyugodalomra hajtsa ... az Új Énekes Könyvet pedig okvetlen bé vétetni iparkodjanak.” Ennek, a soproni szuperintendencia által hozott intézkedésnek azonban nem volt foganatja, mert még 1811-ben is tárgyalták az ügyet.⁶⁹ Mindez természetesen a szuperintendenciához tartozó magyar nyelvű gyülekezeteket érintette. Kis János e racionalista szellemű új énekeskönyvének bevezetése végérvényesen megszüntette a régi Graduálban őrzött hagyományokat.

Kis a német gyülekezetek énekeskönyvét is megújította, amely 1826-ban már sajtó alatt volt.⁷⁰

⁶⁵ Ld. 23. forrás 90! Nem azonos az iharosberényi Fülei Kis János lelkésszel, aki zongoraiskolát is írt az 55. forrás II. k. 328. lap szerint.

⁶⁶ Az 1823. aug. 13-án Palotán tartott szuperintendenciális közgyűlésen Kis János felhívta a szuperintendencia figyelmét és jegyzőkönyvbe vetette, hogy „[...] Ó Felségének 1815-ik eszt. jun. 30-kán 8674. és ugyanazon eszt. nov. 24-kén 14301 számok alatt kiadott kegyelmes parantsolatjához képest a’ Superintendentiának ujra meg hagyatik, hogy se a’ hitezetés formájában, sem más hivatalos foglalatosságokban a’ Superintendensekre nézvest Püspöki, a’ Superintendenciákra nézvest Püspökségi nevezetekkel ne éljen.” (Jkv Tomus II^{dus} 44. lap 8. pont, Harka)

⁶⁷ Ld. 25. és 35. forrás! A 26. forrásnak eredetileg a hatodik kiadáshoz írt, 1879-es keltezésű előszava arról tanúskodik, hogy az 1811-es kiadású énekeskönyv többszáz éneke gyakorlatilag teljes egészében Kis János fordítói és énekköltői munkája. Az 1943-ban 42. kiadásban megjelent *Keresztyén énekeskönyv* Kis Jánosnak még 63 saját énekét és 7 fordítását tartalmazza.

⁶⁸ Jkv B 170. lap 9. pont, Ágfalva, Ev. Lelkészi Hivatal, valamint Jkv Tomus I^{mus} 88–89., Harka, Ev. Lelkészi Hivatal.

⁶⁹ Jóllehet a 25. forrás —első kiadásként— 1811-ben jelent meg, a 68. lj. alatt említett forrás tanúsága szerint már 1810-ben is léteznie kellett egy „Új Énekes Könyv”-nek, azonban eddig nem sikerült ennek nyomára bukkanni.

⁷⁰ Jkv Tomus II^{dus} 44., Harka, Ev. Lelkészi Hivatal.

Mai szemmel ugyan felróható Kis János szuperintendensnek a régi hagyományokat őrző Graduál végleges kiszorítása, mégis, e kiemelkedő személyiség az új énekeskönyvek megjelentetésével nemcsak a dunántúli gyülekezetek énekeinek megújítását szolgálta, hiszen saját énekei — a lutheri énekek mellett — még a XX. századi magyarországi evangélikus énekeskönyvnek is egyik fontos részét jelentik.

Kis János mellett ki kell emelnünk még két soproni énekszerzőt, akiknek a dunántúli, s ezáltal a magyarországi énekeskönyv megújulásában igen jelentős szerepük volt: Zábrák Dénes soproni lelkész és Payr Sándor soproni tanár hasonlóan nagyszámú énekkel⁷¹ gazdagította a dunántúli énekeskönyvet, melyeknek jó része a többszöri kiadás után megjelent énekeskönyvekben is megmaradt.

E három soproni énekszerző tehát nemcsak a soproni és dunántúli magyar evangélikusoknak, hanem a magyarországi evangélikus egyháznak is kiemelkedő egyéniségei, akik énekköltészetükkel elévülhetetlen érdemeket szereztek, s akiknek szerzeményei a XX. század énekeskönyvének gerincét képezik.

Sopron első ismert orgonái

A krónikák már a XV. század derekától hírt adnak Sopron orgonáiról, orgonistáiról, vagy éppen végrendeletek szólnak orgonaépítésre vonatkozó hagyatékról. Olyan írásos emlék nagyon kevés maradt fenn, amelyek közelebbről leírnának egy orgonát. Sopron környékén legkorábban a XVI. század végéről sikerült egy diszpozíciót⁷² fellelni, a bécsújhelyi városi levéltárban. Sopronban legfeljebb az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adnak némi tájékoztatást, de a XV–XVI. században sem ezekből, sem más iratokból még a regiszterszámokat sem lehet megtudni.

A *Szent Mihály-templom* már meglévő orgonájáról először 1476-ban esik szó, amikor a Szent Anna-oltár javadalmát élvező papnak előírják, hogy minden vásár- és ünnepnap orgonáljon.⁷³ Az orgonisták nevei az évtizedek alatt végigkísérhetők, ami arra bizonyíték, hogy a templomnak ebben az időben volt orgonája. 1551-ben Péter ónöntő javította, aki 3 db sípot készített a pozitívhoz.⁷⁴ 1557–58 között is sor került egy javításra, ezúttal Scheibnitz Péter és Holczer György 4 évi jótállást is vállalt a munkájáért. 1557-ben egy Peter Sulzberger nevű orgonakészítő is 19 napot töltött el az orgona átvizsgálásával. 1558-ban

⁷¹ Zábrák Dénes 1884–1913 között működött Sopronban, s az 1943-ban 42. kiadásban megjelent *Keresztyén énekeskönyvben* még 87 éneke és 5 énekfordítása volt található, míg Payr Sándor teológiai akadémiai tanárnak ugyanitt 63 éneke és 2 énekfordítása található. Ld. még 19. forrás 43–44., továbbá 58. forrás 463. és 700!

⁷² Wiener-Neustadt Stadtarchiv Cc. N° 90/1–2 jelű iratok, 1579: a helyi Pfarrkirche orgonájának építésére vonatkoznak.

⁷³ Ld. 21. forrás 117!

⁷⁴ Ld. 1. forrás 17!

orgona és pozitív építéséről kapunk hírt.⁷⁵ Sőt, azt is megtudhatjuk, hogy az orgona a templom egyik oldalában vagy mellékoltáránál állt, ugyanis 1566-ban a plébános az orgona oldalán, a templom külső falánál⁷⁶ kívánta temetését. 1558-ban és 1590-ben is foglalkoztak az orgona megjavításával, de a munkát elhalasztották. A munkát Eisenhofer János bécsújhelyi orgonaépítőre bízta, aki azonban a munkálatok közben meghalt. 1594-ben Guldner Mátyás bécsújhelyi orgonaépítő —egykor soproni organista— jótállással elvállalta a munka folytatását. Az orgonát 1606-ban szinte teljesen használhatatlanná tették Bocskai hadai, ónsípjából puszkagolyót készítettek.

A *Szentlélek-templom* (-kápolna) orgonájáról először csak 1533-ban tesznek említést az iratok, amikor „... az olmützi István orgonakészítőnek az orgonáért, amelyet a Szentlélekben készített ...” fizettek ki 20 font dénárt. 1452-ben Fraknói Pál özvegye, Pottendorfi Anna végrendeletében egy oldalkápolna építését írta elő, s elrendelte, hogy ebbe egy kis orgonát is vegyenek. Az oldalkápolna építéséből az anyagi eszközök hiányában nem lett semmi, orgona építéséről sem tudunk.⁷⁷ Arra sem kapunk választ a forrásainkból, hogy a kápolnának volt-e esetleg már egy kisebb hangszere. Viszont az 1549/50-es számadáskönyvbe feljegyezték, hogy „Jacob orgonakészítő úrnak január 6-án 4 tallér borralalót adtunk azért, hogy a 3 orgonát megtekintette és ezek renoválását elvállalta ...”⁷⁸ Egy jó évszázaddal később, 1670-ben a vizitáció 5 regiszteres orgonát említ, ez azonban egy teljesen új orgona, amelyet 1668-ban építettek 125 Ft-ért.⁷⁹ Az általános elterjedt gyakorlat alapján feltételezhető, hogy az előbbi pozitív ennél kisebb volt.

A *Szent György-templom* organistájának 1515-ben Szent György ünnepén fizettek a játékaért,⁸⁰ tehát ekkor a templomban orgona is állt. Ennek az orgonának a javítására is sor került 1549–50 között, amikor a plébánia három orgonáját egy Jacob nevű orgonakészítő rendbe tette.⁸¹ A század vége felé azonban ez a hangszer is felújításra szorult, de javításáról nem tudunk. Meg kell említenünk, hogy a Szent Mihály- ill. Szent György-templomnak még egy kis közös használatú hordozható regálja is volt, amit az ünnepi alkalmakkor, körmenetkor vittek magukkal.⁸²

A *várarók menti Boldogasszony-templomban* 1521-ben orgonaszóval kísért adventi énekes misék voltak, azonban az orgona ekkor már régi lehetett, mert egy 1529-es végrendeletben új hangszer megvételét rendelték el.⁸³ A török ve-

⁷⁵ Uo. 17–18.

⁷⁶ Ld. 2. forrás 51!

⁷⁷ Ld. 1. forrás 16–17.; 21. forrás 130–131!

⁷⁸ Ld. 1. forrás 17. és SL: a Szent Mihály-templom KR 1549/50. 11! Ez a három orgona nyilván a Szt. Mihály-, Szentlélek- és Szt. György-templomi lehetett.

⁷⁹ Ld. 2. forrás 222–223., 285!

⁸⁰ Ld. 1. forrás 16!

⁸¹ Uo. 17.

⁸² Uo. 42.

⁸³ Ld. 21. forrás 201–202!

szedelem hírére azonban —várvédelmi okok miatt— ezt a templomot 1532-ben lebontották, s berendezéseit a Szent György-templom kapta meg. Talán ez a kis hangszer lehetett a Szent György-templom processziós regálja.

A *ferences templom* (a mai Kecské-templom) a lutheránus szellemben prédikáló Kristóf szerzetesről lett nevezetes az evangélikusok szemében. Az 1524. október 30-án a polgárság köréből bűnösnek nyilvánított s büntetésül nyilvános bűnvalásra ítélt Krámer Pálnak a vizsgálóbizottság, a polgármester, a városbíró, a tanács s a bámulók sokasága jelenlétében háromszori harangozás és orgonajáték⁸⁴ után kellett bűnhődnie tetteért. Bár az orgona létét a vizsgálati jegyzőkönyv bizonyítja, azonban a hangszerről és későbbi sorsáról bővebbet nem tudunk.

Nem valószínű, hogy Sopron többi kápolnájában pozitív vagy regál lett volna, hiszen a városnak ebben az időben általában csak egy orgonistája volt. Majd csak az 1600-as évek végétől, az 1700-as évek elejétől, vagyis a katolikusok létszámának növekedésétől lehet számítani arra, hogy a kisebb helyekre is került valamilyen hangszer. Így például az ispotály *Szent Erzsébet-kápolnájában* is csak az 1713. évi vizitáció ad hírt arról, hogy a fából készült kóruson egy kis hordozható orgonára áll.⁸⁵ A tudósítás azonban már csaknem 40 évvel a templomviisszaadások utáni időből való.

Az evangélikusok hangszeröröksége

A bécsi béke értelmében az evangélikusok újra gyakorolhatták vallásukat. 1607-ben visszakapták a Szent Mihály-templomot, a Szent György-templomot, az ispotályi Szent Erzsébet-kápolnát, majd kicsit később a magyar evangélikusok a Szent Jakab-kápolnát is.

A *Szent Mihály-templom* belső berendezése Bocskai idején tönkrement, az orgona ónsípjai hiányoztak. Nem vitás, hogy az evangélikusok egy romos állapotú pozitívot vettek birtokba. 1614-ig nem is volt orgonistája a gyülekezetnek,⁸⁶ s a hangszernek sem viselték gondját. Hogy kivel és mikor hozták helyre a feldúlt orgonát, nem tudjuk. Mindenesetre, amikor Rauch András 1629-ben hivatalosan is elfoglalta városi orgonista állását, már több mint egy éve szolgált a templomban. Rauch első dolgai közé tartozott, hogy kijavíttassa a templom pozitívját, melyért 4 birodalmi tallért fizetett ki⁸⁷ az orgona-építőnek. Úgy látszik, e javítás során annyira helyrehozták a hangszert, hogy átmenetileg a rendszeres templomi zenélésre alkalmas volt. Nyilván nem is tervezték újabb orgona beszerzését, amíg a Bocskaiék által feldúlt és megrongált templomot rendbe nem tették, befogadóképességét karzatok építésével meg

⁸⁴ Ld. 2. forrás 55–56!

⁸⁵ Ld. 1. forrás 128!

⁸⁶ Uo. 42.

⁸⁷ Uo. 52. és az 1629. évi Tjk 263.: „Item die 4 reichstaller, so er zur besserung dess positivus dem orgelmacher geben müssen [...]”

nem növelték. Ezt azonban későbbre kellett halasztani, mivel az evangélikusok előbb a jó állapotú belvárosi Szent György-templom bővítésébe fogtak.

A *Szent György-templom* pozitívját még 1607-ben, közvetlenül a templom átvétele után megjavíttatták.⁸⁸ Amikor 1614-ben Pfarrkircher Szilveszter az évekig tartó orgonistahiány után elfoglalta orgonistaállását, kérte, hogy a gyülekezet vegyen még egy pozitívot vagy regált,⁸⁹ hogy ne kelljen azt az iskolásoknak az egyik templomból a másikba cipelni. A tanácsülésen erre ígéretet tettek. A pozitív egyébként a templom szűkös karzatán állt. S mivel a templom igen kicsiny volt a gyülekezet létszámához képest, az új padok, oltár és szószék mellett új oldalkarzatok építését határozta el a közgyűlés, valamint a pozitív mögött egy külön feljárat kialakítását⁹⁰ is. Közben, 1631-ben a tanács megvette Rauch regálját,⁹¹ amely talán —mivel a város tulajdonába került— a Szent Mihály-templomba kerülhetett. Mindenesetre így az eddig egyetlen regált már nem kellett egyik helyről a másikra vinni.

Az *ispotály Szent Erzsébet-kápolnájában* csak későbbi időkről van orgonára vonatkozó biztos adatunk. Mindenesetre, az 1713-as vizitáció alkalmával említett, fából készült kórust nagy valószínűséggel még az evangélikusok építették, hiszen a templomok általában szűknek bizonyultak számukra. Így könnyen lehet, hogy a megépített karzaton ők helyezték el azt a kis pozitívot is, amelyet a vizitáció említ.

A *Szent Jakab-kápolnát* a magyar evangélikusok csak 1614-ben kapták meg istentiszteleteik megtartására. Ezt a kápolnát is feldúlták Bocskaiék a Szent Mihály-templommal együtt. Sem a krónikák, sem más tanulmányok nem említik meg, hogy itt a korábbi időkben vagy a későbbiek során lett volna orgona. Ezt a kápolna kicsiny mérete nem is igen tette volna lehetővé. A magyar gyülekezet a Huszár Gál-énekeskönyvet használta, s hangszer hiányában kántor vezette az éneklést.

Az evangélikusok orgonái a barokk korban

Az evangélikus egyházi zene felvirágzása szinte követelte, hogy a gyülekezet meglévő orgonáit ne csak megjavítsa, hanem a nagyobb gyülekezeti létszámúak és a megnövekedett zenei igényeknek megfelelően nagyobbra is cserélje. Amikor a feltétlenül szükséges templombővítéseket eltervezték, már új hang-

⁸⁸ Ld. 1. forrás 35!

⁸⁹ Ld. 1. forrás 42., ahol idézi Pfarrkircher panaszát, miszerint „[...] beschwert sich aine gemaine burgerschaft alhier, das jeder zeit ire khnaben von der schuel genomen werden mier dass regall von ainer Khirchen zu der andern zu tragen ... noch ein guets positiff oder regall zu khauffen also, dass das aine in der ainen vnnnd dass ander in der andern khirchen verbleiben thuert vnnnd dass man dess hin vnnnd wider tragen, welches dem regall nuer mehr schädlich dann nuczlich, überhaben sey.”

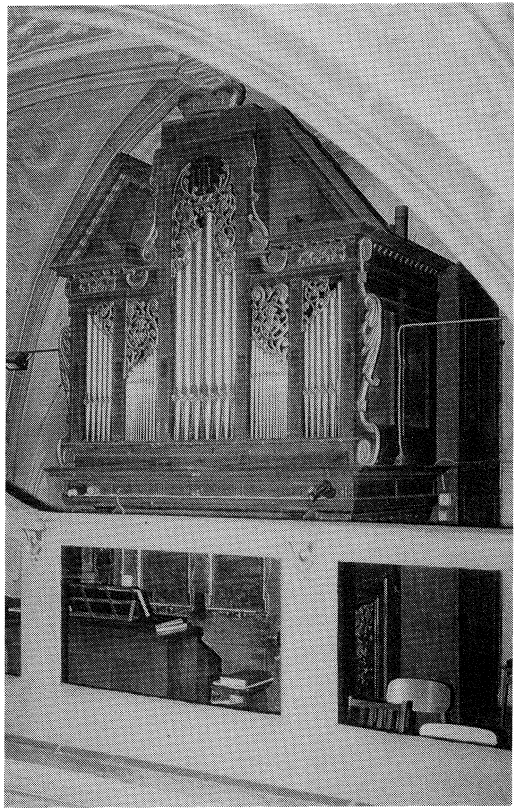
⁹⁰ Uo. 48–49.

⁹¹ Uo. 58.

szerekre is gondoltak. Így volt ez akkor is, amikor a templomok visszaadása után az evangélikusoknak fatemplomukban mindent előlről kellett kezdeniük.

A Szent György-templom

Először a Szent György-templom átépítésébe fogott a gyülekezet. A nagy munkálatok során 1633-ban a karzaton álló pozitív helyett új, pedálos orgonát építettek.⁹² A krónikák nagyon szűkszavúak az orgona építését illetően. Megtudjuk azt, hogy az ácsok állványt építettek az orgonaépítő részére, majd lebontották azt.⁹³ Annyi bizonyos, hogy 1638-ban az új orgona és a Szent Mihály-templom regálja javítására kifizettek öt dukátot. A munka egy héten át tartott, mialatt az orgonaépítőt és legényét Rauch szállásolta el. 1641-ben Rauch András Johann Woeckerl bécsi orgonaépítő nevében vette fel az orgonaépítőnek járó pénzt, mely a Szent György-templom új orgonájának és a Szent Mihály-templom regáljának javításáért⁹⁴ járt neki. Annyi bizonyos, hogy a bécsi Franziskanerkirche Woeckerl-orgonájának szekrényével a Szent György-templom orgonájának szekrénye több ponton hasonlóságot mutat, sőt szerkezeti megoldásai is több helyen egyeznek. Az orgona építőjeként elsősorban Johann Woeckerlt kell feltételezni, hiszen orgonák javításánál az volt régen is a gyakorlat, hogy ha építője élt, akkor őt hívták a javításhoz is. Mivel az egyházi számadásokban semmilyen, az orgona építőjének nevére utaló adatra nem sikerült ráakadni, joggal feltételezhető, hogy a hangszer beszerzését a város intézte, hiszen a kegyúri jogot is ő gyakorolta. Sajnos azonban, a tanácsnak az ez évi számadása sem került elő.

6. ábra. Hazánk legrégebbi orgonája ma a soproni Szent György-templomban.

⁹² Ld. 1. forrás 64.; 4. forrás 233.; 27. forrás 201.; 32. forrás; vö. 4. forrás 378–379. és 50. forrás 350–354. az orgona építési stílusával ellenkező adataival!

⁹³ Ld. 1. forrás 64!

⁹⁴ Uo. 64.

Ez az orgona 10 regiszteres volt, melyből két sípsor a pedálban szólalt meg. Az orgonaszekrényen az 1734-es nagyjavítás dátuma található.⁹⁵ Erre az időre tehető, hogy a jezsuiták a hangszert igényeiknek megfelelően átalakították. Valószínű, hogy az orgona szárnyas ajtajait is ekkor távolították el, s ekkor kaphatott különálló játszóasztalt is. Az első világháborúban a homlokzati sípokat rekvirálták, s a világháborút követően Cézár Gyula vonós sípsorokat épített a hangszerbe. Végül, 1957-ben a vonós sípsorokat eltávolítva kétmanuálisra bővítették,⁹⁶ új játszóasztalt, új fúvókat valamint új pedálszálladát készítve a pedál hangterjedelmét és regiszterszámát megnövelték. Sajnos, az eredeti 10 regiszterből ma már csak 5 sípsor eredeti. A hiány oly mértékű, hogy az eredeti diszpozíció az orgona teljes szétszedése nélkül pontosan nem rekonstruálható. Mégis, az alábbiakban szeretnénk képet nyújtani az orgona eredeti állapotáról, melyhez a feltételezett regisztereket dőlt betűvel írtuk.

A hangszer szekrénye vöröses márványfestésű, homlokzata két szárnyas ajtóval elzárható volt. A homlokzat sík-kialakítású, öt sípmezővel, mezőnként 6+13+7+13+6 síppal. Az orgona légellátását három ékfúvó biztosította.⁹⁷ Játzószekrényvel, 45 hangos, rövid mélyoktávós billentyűzettel (CDEFGA-c³), függesztett mechanikával rendelkezett. Kiakasztható regiszterkapcsolói kovácsoltvasból készültek csakúgy, mint a regisztermechanika. Ma is ezzel történik a síptőkék közepén a csúszkák mozgatása. A 19 hangú pedál hangterjedelme CDEFGA-b⁰ volt, azonban billentyűi a manuálszállada külön e célra készült basszusszelepeit⁹⁸ is működtették. A hangszer feltételezett diszpozíciója⁹⁹

<i>manuál</i>		<i>pedál</i>	
Flauta	8' (1633)	Subbass	16' (1633)
Copula maior	8' (1633)	Flautabass	8' (1633)
Principal	4'		
Copula minor	4'		
Nasat	2 2/3'	vagy Spitzföte	4'
Octav	2'	vagy Quint	2 2/3'
Quint	1 1/3'	vagy Octav	2'
Mixtur 3fach	1' (1633)	vagy	1 1/3'

⁹⁵ Sajnos, az 50. forrás és más irodalom tévedései alapján több mai kiadvány is ezt a dátumot tünteti fel az orgona építési éveinek.

⁹⁶ Ld. 50. forrás 350–354., továbbá a 178. jegyzet!

⁹⁷ Vö. 50. forrás!

⁹⁸ A szakirodalomban „Bassventil”-nek nevezett szelepek tulajdonképpen a mai értelemben vett pedálkopula szerepét töltötték be.

⁹⁹ A Principal 4' funkciója és fekvése egyértelmű. A Mixtur 3 fach eredeti sípanyag — kérdés azonban, hogy esetleg nem lett-e átrendezve és kiegészítve az 1734-es beavatkozáskor, mivel jelenleg 1 1/3' fekvésű. A Copula minor esetében azért nem adtunk alternatívát, mert azon a tőkén egyenes vonalú tőkefurat estén csak 4'-as földött férhetett el. A Copula minor utáni tőke a legszélesebb, ezért ott egy bő méretű nazát vagy fuvola feltételezhető.

Ma ez a hangszer hazánk legrégebbi orgonája, alig használható állapotban. Sajnos, az 1957-es beavatkozás inkább átépítés és bővítés volt, mintsem rekonstrukció.¹⁰⁰

A Szent Mihály-templom

A Szent György-templom bővítése és orgonaépítési munkái után 1651. május 3-án az evangélikusok elkezdték a Szent Mihály-templom renoválását is. Megnagyobbították a karzatot, új padokat készítettek és új orgonát is rendeltek. A krónika szerint „*november 19-én az orgona Isten kegyelméből és áldásával szerencsésen megérkezett és a mester valamint két inasa a Szent Mihály-templomban a kőalapzaton 4 nap alatt ... felállította.*”¹⁰¹ December 3-án „szép muzsika kíséretében” megtörtént az oltár, az orgona és az új padok felszentelése. A krónikákból és a számadásokból nem tudható meg, hogy ezt az orgonát ki építette és milyen is volt. Jóval később, az 1713-as vizitáció a 12 regiszteres hangszert, amelyet még az evangélikusok építettek s a kőből épült karzaton állt, igen szép külsejűnek tartja.¹⁰² Mivel akkoriban Rauch András volt az egyház orgonistája, igen valószínű, hogy a Szent György-templom orgonájához hasonlóan ez az orgona is pedálos hangszer volt.

Rauch András halála után még Psyllius Lukács is ezen az orgonán és a Szent György-templomban végezte szolgálatainak jó részét. A templomok visszavételekor azonban e hangszerek —csakúgy mint a berendezések egésze— a helyükön maradtak. Az evangélikusok még egy regált sem tudtak magukkal vinni...

Két különleges bécsi „orgona” Rauch korából

Bár szorosan nem tartozik e tanulmányhoz, érdekessége miatt mégis megemlíteném, hogy 1653-ban Rauchnak levelet írt Bécsből egykori barátja, kérve közbenjárását egyik ismerőse soproni letelepedésének ügyében, őt ekképpen ajánlva: „...*Meg kell mondanom, hogy az említett Linder úr nem csupán jámbor, jó és tiszteletreméltó ember, aki hűséges az evangélikus hitéhez, hanem a cukrászatnak is rendkívüli művésze (mivel finom cukorból szilárd 4 regiszteres művet, papírból pedig egészen rendkívülien érdekes 6 regiszteres orgonát készített igen szépen és művészi kivitelben), akinek művészi ügyességét sok előkelő nemes hölgy is elismerte ...*”

¹⁰⁰ Ezen az európai szinten is kiemelt jelentőségű orgonán csakis az eredeti állapot rekonstrukciója, ill. restaurálása engedhető meg. Helyreállítása mindenképpen nemzetközi szakértői bizottságot igényel. (A hangszert 2000. szeptemberében Varasdon az elsők között ajánlotta az európai rangú védett hangszerek listájára a nemzetközi orgonakongresszuson részt vett magyar delegáció. A szerk.)

¹⁰¹ Ld. 1. forrás 65.: „*Den 19 9bris ist die Orgel durch Gottes Gnad und Segen glücklich ankommen und 4 Tagen durch Meister und 2 Gesellen in der St. Michaelis Kirchen auff der Steinern [...] aufgericht[et] worden.*”

¹⁰² Ld. 1. forrás 128!

Nem tudni, hogy Rauch mit tett az ügy érdekében, vagy látta-e ezt a két „mesterművet”, annyi azonban bizonyos, hogy aligha lehetett játszani azokon. Ha sikerült letelepednie az illetőnek Sopronban, akkor talán ott is „sok előkelő nemes hölgy” csodálhatta meg e különleges orgonákat.¹⁰³

Az első fatemplom hangszere

Amikor az evangélikusoktól a katolikusok visszavették a templomokat, a gyülekezetnek minden nélkül kellett újrakezdeni a hitéletet. Mivel azonban az 1674-es gyűjtés során komoly alaptőkét sikerült összegyűjteniük, a kezdeti nehézségek után volt miből elkezdeni az első fatemplom (imaház) építését. Az első istentiszteleten, amelyet 1674. május 13-án, pünkösdkor tartottak, még hangszer nélkül énekeltek, azonban június 17-től már volt egy hangszerük: egy regál.

A kőszegi evangélikusoknak ugyanis még a templomuk elvétele előtt sikerült onnan kimenteniük a regáljukat, s azt a templom pénztárosa a lakásán őrizte. Amikor a templomot átadták a katolikusoknak, a katolikus városbíró és a plébános tudta nélkül gyorsan eladták a soproniaknak.¹⁰⁴ Ennek szállításáról az 1674. évi számadáskönyv is tudósít.¹⁰⁵

Sajnos, a fatemplom és a regál is az 1676. november 26-án pusztító egyik legnagyobb soproni tűzvész áldozata lett.

A második fatemplom orgonái

Jacob Preitensteiner pozitívója

Az 1676-ban leégett fa-imaház helyett a gyülekezet új, kő alapokon nyugvó fatemplomát 1677 húsvétján szentelték fel.¹⁰⁶ Az összefogás eredményeként befolyt adományokból futotta az istenháza belső berendezéseire is: november 18-án már teljesen készen megszólalhatott a bajor Waidhofenben működő *Jacob Preitensteiner* orgonaépítő hangszere. A számadáskönyv szerint „A bajor waidhofeni *Jacob Praidtenstainer* orgonakészítő úrnak a pozitívóért (amelyet éppen abban az órában szólaltatnak meg először Isten dicsőségére, amikor egy évvel ezelőtt az előző a tűzben elpusztult) a megkötött szerződés szerint készpénzben egyszáz nyolcvan forint lett kifizetve, ezenfelül a tiszteletreméltó Convent parancsára elismerésül 20 Ft-ot, vagyis

¹⁰³ Uo. 66., ahol Bárdos idézi a SL-ban megtalált levelet.

¹⁰⁴ Ld. 52. forrás 12. és 1. forrás 93!

¹⁰⁵ Evtl: KR (330) 1674–1675. 64. „Item bezahlt ich Herrn Zacharias Mauß Lauth desselben Consigna[tion] Sub N° 18: waß er, daß Positif von Güns herauff zuführen, vor Fuhrlohn und uncosten ausgelegt als 6 ft 51 xr.” Igaz, e feljegyzés pozitívót említ, de Kőszegen és a soproniak fatemplomában regálról van tudomásunk.

¹⁰⁶ Ld. 1. forrás 94.; továbbá 57. forrás 16!

nyugtája szerint egy összegben összesen 200 Ft-ot vett fel.¹⁰⁷ Az orgona építése természetesen már korábban elkezdődött, sőt a nyáron már használhatták is, mivel július 27-én a pozitív átvizsgálásáért 10 Ft-ot fizettek ki Preitensteinernek.¹⁰⁸ Psyllius Lukács,¹⁰⁹ a templom orgonistája végre új hangszerhez juthatott, de az orgona végleges külseje csak néhány év múlva, a szekrény festése és a díszítések aranyozása után készült el.¹¹⁰ Sajnos, az orgonáról más, részletesebb adat nem maradt fenn, így még a regiszterszámot sem ismerjük; az ára alapján 4–5 regiszteres lehetett.

Könnyen elképzelhető, hogy ez a pozitív már használtan került Sopronba, csak az új helyén új ruhába öltöztették. A hangszert ugyanis az elkövetkező 12 év alatt feltűnően sokszor javították,¹¹¹ amiben nyilván döntően közrejátszottak az átlagosnál magasabb zenei igények is.

Jacob Harrer orgonája

1686-ban Regensburgból hazahívták Wohlmuth Jánost,¹¹² felajánlva neki a Psyllius Lukács elhunytával megüresedett soproni orgonista állást.

Közben, Preitensteiner pozitívjának felállítása óta 12 év telt el, s a nem mindig kedvező tapasztalatok miatt a konvent nagyobb orgona beszerzésére határozta el magát. 1689. január 17-én —nyilván Wohlmuth ismeretsége és az ő javaslata alapján— szerződést kötött Jacob Harrer regensburgi orgonaépítővel egy nagyobb, kilencregiszteres orgonára. Ittléte alkalmával Harrer —borravalóval együtt— 24 Ft 50 kr-ért megjavította Preitensteiner pozitívját,¹¹³ étkezését pedig 12 Ft-tal támogatták. E hangszer további sorsáról nem tudunk.

A Harrerrel kötött szerződés jelentősége azért nagy, mert Sopronban ez a legrégebbi fennmaradt dokumentum, amely az orgona diszpozícióját is tartalmazza. Ezért az alábbiakban a teljes szerződés¹¹⁴ olvasatát és fordítását¹¹⁵ egymás mellett közöljük:

¹⁰⁷ Evtl: KR 1677. nov. 18.: „Herrn Jacob Praidtenstainer orgelmacher, von Payrischen Waidhofen, wurde vor [für] dass Positiv (welches eben in der Stund den lieben Gott zu Ehren, erstenmahl geschlag werden, da vor eine Jahr daß vorige in feuer aufgangen) vermög des [...] gemachten Contract paar [bar] bezahlt einhundert undachtzig gulden und über dieselben, auf Befehl eines Löbl. Convents, zu einer Verehrung 20 fl [...] in einer Summa, wie lauth seiner Quittung [...] zuersehen paar empfangen 200 fl.“ Ld. továbbá 17. forrás!

¹⁰⁸ Evtl: KR 1678–79. (338.) 36.: „Den 27 dito empfang Jacob Pretensteiner wegen Revidirung des Positives, so er 1677. in unsre Evangelisches Bethes Haus verfertigt [...]“

¹⁰⁹ Részletesebben ld. a cikk következő részeiben *A soproni evangélikusok orgonistái* c. fejezetben!

¹¹⁰ Evtl: KR 1682&1683 (344.) 35.: „Die Orgel in Bethaus zu mahlen und zu vergolden hat gekost 45 fl 30 x [...]“ A munkát N. Frodlfischer boroszlói mester végezte.

¹¹¹ Evtl: KR 1679: J. Preitensteiner, 1681: Caspar Kerln, 1684, 1686 (351): Johann Georg Nägele / Neustadt, 1688, 1689: Jacob Harrer / Regensburg.

¹¹² Részletesebben ld. a cikk következő részeiben *A soproni evangélikusok orgonistái* c. fejezetben!

¹¹³ Ld. 111. jegyzet!

¹¹⁴ Evtl: I/71 irat.

¹¹⁵ A német paleográfiai problémák megoldásában Zsigmondy Árpád ny. ev. lelkész, az Evangélikus Országos Levéltár tudományos munkatársa segített.

Zuvermerken Einen wohlbedächtigt
getroffenen festen Contract,
Im Namen E[hrwürdigen]. Löbl. Evangl.
Kirchen-Convents allhier, Eines;
Und Zwischen Herrn Jacob Harrern,
Organisten bey S. Oswald und Orgel-
machern in Regenspurg, Anders Theiles;
wegen einer verlangten Orgel,
nach sein, Herrn Harrers
überreichtem Project, mit nach-
folgenden Registern:

- (1) Nassat von Zinn 3Fuß Thon.
- (2) Octav von Zinn, 2 Fuß Thon
- (3) Duodez von Zinn, 1 Fuß Thon.
- (4) Qvintadena Getact et pedaliter
16 Fuß Thon, von Holz
- (5) Principal 4 Fuß Thon, von Zinn
- (6) Coppel 4 Fuß Thon, von Zinn
- (7) Viola manualiter 8 Fuß Thon,
- (8) Parduen im Pedal 8 Fuß Thon
- (9) Ein Posaun
- (10) Ein Tremulant; Und dieses

Alles mit drey Blasbälgen.
Für solches nach der Kunst ver-
fertigt Werk, sind ihme Herr
Harrer versprochen worden
Dreihundert Fünffundsiebenzig
Gulden Kayl. Bey welchem
Er bieten er auch aequiescirt
und dorauff, zu Corroborirung
solches Contracts Fünffzig Gulden
Kayl, in Abschlag, würklich em-
pfangen; mit dieser treuliche
Zusage und Versprechen: daß
er solches obspecificirtes und be-
schriebenes Werk, ohne einigem
Mangel, bis nächstkünftigen Monath
Augusti, hierher an die Stelle wie
wohl mit E [hrwürdigen]. Evangl. Wesens
allhier auf die Zölle, wie auch
auf Schiff- und Fuhrlohn auf-
gehenden Unkosten, unfählar
liefern und an seinem Orth selbst
auffsetzen wolle.

*Emlékeztetőül egy jól megfontolt
létrehozott szilárd szerződésre.
Egyfelől a tiszteletreméltó tekintetes evan-
gélikus egyházi Konvent nevében,
és másfelől Jacob Harrer úr,
a regensburgi Szent Oswald-templom orgo-
nista és orgonakészítő között
egy óhajtott orgona végett,
Harrer őurasága által
benyújtott tervezet szerint, a követ-
kező regiszterekkel:*

- (1) Nassat ónból 3 láb hangú,
- (2) Octav ónból, 2 láb hangú,
- (3) Duodez [ima] ónból, 1 láb hangú,
- (4) Qvintadena Gedackt és a pedálban
16 láb hangú, fából,
- (5) Principal 4 láb hangú ónból
- (6) Coppel 4 láb hangú, ónból
- (7) Viola a manuálban 8 láb hangú
- (8) Parduen [Burdon] a pedálban 8 láb hangú
- (9) egy Posaun
- (10) egy tremoló; és

*mindezeket három fújtatóval.
Ezen művészien elkészített
munkáért Harrer őuraságának
meg lett ígérve
háromszázhetvenöt
császári forint. Eme
szolgáltatás mellett ő ki is van elégitve
és erre ezen szerződés megerősítéséül
ötven császári forintot
foglalóul valóságosan megkapott;
azzal a hűséges
ígérettel és elkötelezettséggel: hogy
ő az illetén fent részletezett és
ismertetett munkát egyetlen hiány nélkül
a soron következő augusztus
hónapig erre a helyre úgymint
a tiszteletreméltó evangél[ikus] birtok
részére a vámmal, mint ahogy
a hajó és fuvar során fel-
merült kiadásokkal, hiánytalanul
leszállítani és a helyére maga
felállítani kívánja.*

Wann nun solches beschehen soll Ihm auch der völlige Rest, ohne einigem Abgang, baar, allhier ausgezahlet, dabey auch seine Hausfrau mit einem geziehenden Leydkauff bedacht werden. Dessen Zu wahrer Uhrkundt sind dieses Contracts Zwey gleichlautende Exemplaria gestellet, beyderseits gefertiget und von jedem Contrahirenden Theil eines zu Händen genohmen worden. Sobeschehen in der Königl. Freystatt Odenburg d. 17 January A. 1689.

...

...

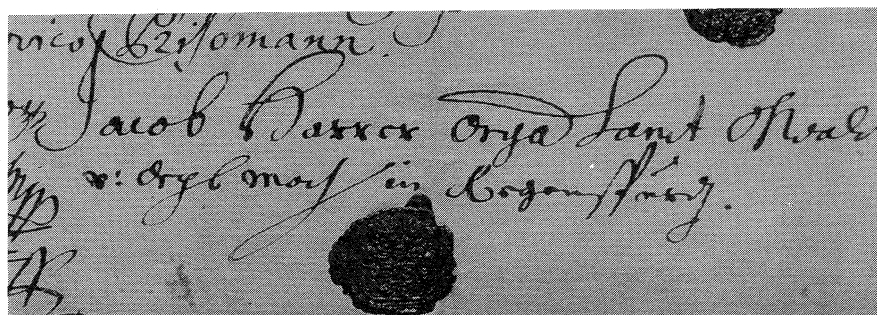
Jacob Harrer Orga. Sanct Oswaldt u: Orglmach [er] in Regenspurg.

Amikor mármost mindez megtörténik, neki a teljes hátralék mindennemű levonás nélkül, készpénzben ehelyütt kifizetessék, emellett asszonyát is illő megváltásban részesítsék. Ennek valódi bizonyosságául e szerződés két egybehangzó példányban készült, mindkét fél részéről aláírva és mindegyik szerződő fél az egyiket kézhez vette. Így történt Sopron szabad királyi városában 1689. január 17-én.

...

...

Jacob Harrer a Szent Oswald org[onistája] és orgonakészítő Regensburgban.

7. ábra. Jacob Harrer aláírása és pecsétje.

A pedálos orgona szerződés szerinti diszpozíciója emelkedő lábszámozással:

manuál		pedál	
Viola	8'	Qvintadena	16' fa (födött)
Principal	4' ón	Parduen	8'
Koppel	4' ón (!)	Posaun	(8?)
Nassat	3' ón		
Octav	2' ón		
Duodec	1' ón		
Tremulant			

A szerződés és a számadások szerint 50 Ft előleg után a hátralévő 325 Ft-ot a következő év januárjában vette fel Harrer.¹¹⁶ Ezen túlmenően a fuvarköltségre és egyébekre összesen még 108 Ft 30 krajcárt fizettek ki. Külön gyűjtést kellett szervezni az orgona festésére és aranyozására, amelyet 175 Ft bevétellel zártak, sőt az orgona építési költségeihez adományozott 20 000 szőlőkaró¹¹⁷ is tekintélyes támogatás volt. Az orgonaszekrény festését és az aranyozási munkát 1691-ben fizették ki Christoph Ude részére.¹¹⁸

Úgy látszik azonban, hogy ez az orgona nem sikerülhetett valami jól, mert az elkövetkező években többször is javították, sőt 10 év múlva már alapos felújításra is szorult. Harrer gyors egymásutánban jött Regensburgból: 1692-ben már javította, 1694-ben pedig hangolta az orgonát.¹¹⁹ 1699-ben a mintegy három hétig tartó alapos felújítást már nem órá bízták, hanem Joseph Römer bécsi orgonaépítőre, aki legénye segítségével el is végezte, s munkájáért 117 Ft 27 kr-t kapott.¹²⁰ Úgy látszik, ez az alapos munka eredménnyel zárult, mert egy jó ideig nem kellett az orgonához nyúlni javítás miatt. Csak 1715-ben és 1718-ban volt szükség beavatkozásra, amikor Kolb József kismartoni, majd 1717-től már mint soproni orgonaépítő javította.¹²¹

Közben a gyülekezet kinőtte a fatemplomot, s 1722-ben új, több hívő befogadására alkalmas, szilárd kőfalakkal, de valószínűleg fából épült karzattal és felszerkezettel rendelkező nagyobb templom építésébe fogtak, amely 1724-ra el is készült.¹²² A nagyszabású építkezést használta ki a gyülekezet, hogy Harrer 1689-ben épített hangszerét ezalatt alaposan felújítsák.¹²³ A munkát Kolb Józsefekre bízták, aki 275 Ft-ért elvégezte a munkát, sőt új regiszterekkel is bővítette az orgonát. Sajnos, erről a beavatkozásról bővebbet nem lehetett megtudni az iratokból. A templombővítés kapcsán az orgonaszekrény felújítására és a díszítések aranyozására is áldoztak. 1726-ban pedig behangolták az orgonát és megjavították a gyülekezet regálját is.¹²⁴

Knogler működése alatt azonban hamar bebizonyosodott, hogy a lényegesen nagyobb templom és a templomlátogatók megnövekedett létszáma miatt Harrer hangszeré túl kicsi és megbízhatatlan, sőt akadály a szép éneklésnek és muzsikának. Eljött tehát az ideje egy nagyobb orgona beszerzésének. Ezt nemcsak a nagy templom és a megszorodott hívőseger, hanem a kimagasló

¹¹⁶ Evtl: KR 1690 (360) N° 1 20.

¹¹⁷ Uo. KR 1691 (362) 9/b. szerint Johann Ehrnreich wurmbrandi gróf adománya.

¹¹⁸ Uo. N° 13. Ekkor 70 Ft értékben, azonban Ude már korábban is vett fel a gyülekezettől pénzt.

¹¹⁹ Uo. KR 1692 (364) 28/a., 1694 (369) 21.

¹²⁰ Evtl: KR 1699 (379) 32/b., továbbá 1. forrás 107.

¹²¹ Evtl: KR 1715 (413) N° 10 és KR 1718 (420) N° 120, 212. Ismereteink szerint Joseph Kolb az első soproni orgonaépítő.

¹²² Ld. 57. forrás 19!

¹²³ A 17. forrás szerzője téved, mert nem a waidhofeni Preitensteiner orgonáját, hanem Harrer hangszerét viszik át az új templomba.

¹²⁴ Ld. 1. forrás 112–113., továbbá Evtl: KR 1726 (437) 64., 68., 75!

egyházzenei gyakorlat is megkívánta, amely ez idő tájt Knogler Dániel¹²⁵ vezetése alatt a rendszeres kantátaénekléssel elérte a korabeli nyugati egyházzenei műhelyek színvonalát. A konvent bizonyára Knogler indítványára határozta el új orgona beszerzését.

A kibővített templom új orgonájának építése 1752-ben

Az új, nagyobb és megbízhatóbb orgona beszerzése érdekében 1751-ben nagyszabású gyűjtést indítottak a soproniak, melyhez egy igen díszes kiállítású gyűjtőkönyvet¹²⁶ rendszeresítettek. Érdeemes beleolvasni ebbe a német nyelvű dokumentumba: hogyan is adták meg a módját ennek a gyűjtésnek, melynek eredményeképpen ez a remekmű elkészülhetett:

*Jegyzéke
valamennyi keresztyén
férfi és női jótevőnek,
akik
szabad akaratukból az új
orgona-műhöz
Isten dicsőségének gyarapítására
adományaikkal hozzájárultak.*

150. Zsoltár, 6. vers
Minden lélek dicsérje
az URAT
Haleluja!

Rangjának megfelelő
méltóságos, nagyrabecsüilt
Isten dicsőségének nagyobbítására
buzgó Olvasó!

Tényként bizonyos és a napnál világosabb, amikor Dávid, a szent király és próféta, az áhítatos muzsikus, aki kegyesen zsoltárokkal (II. Sám. 23,1) arany zsoltár könyvét lezárja és kijelenti: Minden lélek dicsérje az Urat (Zsolt. 150,6), mindezzel nem csak az énekes zenére, melyet az Ótestamentumban a papok és lévíták által erre kirendelt énekesek a jeruzsálemi templomban végeztek, hanem egyúttal különösképpen is a hangszeres zenére gondolt, mely mindenfajta szépen csengő és hangzó hangszer által történt, mint ami alatt pszaltérium, hárfák, cintányérok, húros hangszerek, dobok és orgona értendők, mivel ezek által, különösképpen az orgona segítségével azon hangok mindenfajta diszharmóniája és egyenetlensége megakadályozható, amelyek az

¹²⁵ Részletesebben ld. a cikk következő részeiben A soproni evangélikusok orgonistái c. fejezetben!

¹²⁶ Evtl: 218 (933) I/133 és 214 (933) I/132; 29. és 33. forrás.

áhitatot nagyon zavarják és a szent istentisztelet a legszebb lelki énekek éneklésekor semmi más, mint ordítózássá és kellemetlenül torzult üvöltéssé fajul. Amint ahogy azt nálunk is már néhányan nagyon is megfigyelték, az énekek ezen a disszonanciáján semmi más úton másképpen képtelenség segíteni, mint egy nagyobb, tökéletesebb és erőteljesebb orgonával, mivel a régi már nagyon is fogyatékos és ilyen nagyszámú gyülekezetnek nagyon is gyenge, [...] azonban az ilyen hasznos műhöz bizonyára mintegy 1000 tallér szükséges. [...] Ezért felkérjük mindazon keresztyéneket és mindenkit, akik a nyilvános istentiszteletet szeretik valamint a lehetőségein belül támogató szíveket, és biztatjuk [...], hogy mindenki saját szabad akarata szerint abból az áldásból, amelyben Isten részesítette, valamivel ehhez a kegyes és felette szükséges műnek a megvalósításához hozzájáruljon. [...] Aki szűken vet, szűken is arat; aki bőven vet, bőven is arat, mindenki úgy, ahogy eltökélte, nem kényszerből, mert a jókedvű adakozót szereti az Isten. [...] Ezért hát tegyünk jót és ne lankadjunk el! Mert a maga idejében mi is bőségesen aratunk.¹²⁷

Kelt Sopronban, 1751. július 20-án

Johann Gottfried Oertl,
Torkos József
Isten igéjének szolgálói
ebben az evangélikus gyülekezetben

Mint a gyűjtőkönyvből kiderül, az orgona építésével Theodor Wilhelm Weißmann bécsi orgonaépítőt bízták meg. Először 700 forint 80 kr. összegben kötöték meg a szerződést, „... miszerint az orgonakészítő úr «bona fide» megígérte, hogy jó anyagot és száraz fát használ a mű készítéséhez, egy éven belül a következő regiszterekből álló tökéletes művet leszállítja, mégpedig

A manuálban

1.	Principal	8 láb	mind ónból
2.	Octav	4	
3.	Spitzflauten	4	
4.	Quinta	3	
5.	Super Octav	2	
6.	Quinta Minor	1 ¹ / ₂	fából
7.	Mixtur 5fach		
8.	Klein Gedeckt	4	
9.	Flauta Major	8 láb	
10.	Flauta Minor	4	
11.	Groß Gedeckt	8	

¹²⁷ A terjedős szövegből helyszűke miatt annak kevésbé fontos részeit kihagytuk. Az eredeti, rendkívül bonyolult szöveg fordításában Schindler András (Sinsheim), a szöveg végleges formába öntésénél néhai Weltler Ödön ny. ev. lelkész volt segítségemre.

A pedálban

12.	<i>Sub-Baß, nyitott</i>	16 láb		<i>fából</i>
13.	<i>Sub Baß, fedett</i>	16 láb		
14.	<i>Octav Baß, nyitott</i>	8 láb		<i>ónból</i>
15.	<i>Octav</i>	4 láb		

ehhez két nagy új szelládát és három nagy, erős fúvót szállít. A tek. egyházi konvent pedig szabad szállást ígér és nekiajándékozza a régi ónsípokat ...”

Az orgonaépítő —alighogy visszatért Bécsbe— rájött, hogy ezért a pénzért az orgonát nem tudja elkészíteni. De hogy a megkezdett mű abba ne maradjon, a soproniak az összeget kerekén 800 forintra megemelték, majd Knogler Dániel organista egy pótszerződést is kötött Weißmannal 200 forint értékben, miszerint „... kell hozzá még

A pedálban

1. 8 lábás *Principal*
2. 6 lábás *Quint* mindkettő ónból,

majd a manuálhoz

3. *Quinta Dena, födött* 5 láb
4. *Waldflauten* 2 láb
5. *Sedecima, szintén* 2 láb, egy lábastól¹²⁸ repetálva,

aztán megígérte még, hogy 2 hangot a manuálban, úgymint *Cis* és *D*, és a pedálban *H* és *B-t* is hozzátesz, csakúgy mint a pedál és a manuál összekapcsolását, valamint a *Forte* és *Piano-t* elkészíti ...”¹²⁹

A gyűjtőkönyv szerint a közadakozás bevétele 1494 forint 31 krajcár volt. Az orgona —beleértve a járulékos kiadásokat is— összesen 1491 forintba került, s így az adakozásból 3 Ft 31 kr megmaradt. A teljes összegből Weißmann orgonaépítő részére összesen 1020 forintot, utazásra és szállításra további 200 forintot, Conrad Nürnberger asztalosnak —aki az orgona szekrényét készítette—129 forintot fizettek ki.¹³⁰ Arra vonatkozóan, hogy az orgona pontosan mikorra készült el, nem sikerült eredeti dokumentumot találni. Mindenesetre a gyűjtést 1754-ben zárták le.

Elkészült tehát ez az egymanuális 20 regiszteres orgona. Az iratokból ugyan nem derül ki, de elképzelhető, hogy Weißmann az előző orgonából nekiajándékozott régi ónsípok egy részét esetleg beépítette az új orgonába.

A kialakított diszpozícióban több hasonló karakterű regisztert találhatunk ugyanolyan fekvésben, ugyanakkor a regiszterszámhoz képest az orgona hangképében hiányosságok is felfedezhetők. Talán szerencsésebb lett volna például

¹²⁸ A nyolclábasnak megfelelő egylábás fekvéstől, azaz a kétvonalas *c*-től.

¹²⁹ A németből való fordítás a regisztereknél követi az eredeti írásmódot, egyes szakkifejezéseknél pedig a korhűség miatt a szó szerinti fordítás olvasható.

¹³⁰ Ld. a gyűjtőkönyv elszámolását a 126. jegyzet szerint és a 17. forrást!

egy nyelvjáték a pedálban a 8'-as principál megkettőzése helyett, hiszen a korábbi kilencregiszteres orgonában volt egy Posaune is. Nem nevezhető szerencsés választásnak a pótszerződés szerinti Quinta Dena 5' ($5 \frac{1}{3}'$) sem, hiszen ha az valóban $5 \frac{1}{3}'$ fekvésű volt (és a lábszámozás nem egy 16'-as felhangját jelezte), akkor kvintfekvésben a lenyomott billentyűhöz képest nemcsak a kvint alaphang, hanem egyrészt annak kvint-, másrészt —kicsi intenzitással ugyan, de— a terc felhangja is megszólalt, ami a lenyomott billentyűhöz képest felső nónát ill. nagyszseptimet jelentett! Így tehát például egy *c* billentyűnél megszólaló *g* hanghoz annak *d* ill. *h* felhangja is párosult. Ez egy ténylegesen kvintáló regiszter esetén —főleg többszólamú játéknál— igen zavaró lehetett! Úgy látszik azonban, hogy sem az orgonaépítő, sem pedig a pótszerződést kötő Knogler Dániel nem számolt ezzel a ténnyel. (A kutatás során kiderült, hogy ez valóban okozott is kellemetlenséget, mert sor került az átalakítására.¹³¹)

A gyűjtőkönyvben fellelt adatokból nem derül ki az orgona hangterjedelme, azonban ez megbízhatóan kikövetkeztethető az idézett szerződés szövegéből. A pótszerződés ugyanis kitér arra, hogy mind a manuál, mind pedig a pedál hangterjedelmét 2-2 hanggal (a manuálban *cisz* és *d*, a pedálban *h* és *b*) ki kell bővíteni az eredeti megállapodáshoz képest. Ebből egyértelmű, hogy a manuál *C-d*³-ig 51 hang, míg a pedál a korabeli szokással ellentétben *C-h*-ig 24 hang terjedelműre épült.¹³² Az orgona faragásokkal, aranyozásokkal gazdagon díszített barokk szekrényt kapott.

Az elkövetkező 30 év alatt csak kétszer találkozunk az orgona nagyobb javításával. Roth János¹³³ orgonaépítő, a templom fősekrestyése, először valószínűleg 1765. karácsonya előtt javította, s az érte járó 24 Ft-ot csak január 2-án kapta meg. Másodszor 30 Ft-ért javította és hangolta, de egyéb kiadásai még 5 Ft 61 $\frac{2}{3}$ kr-t tettek ki. A munka során Rothnak egy segédje is volt, akit 4 Ft-tal fizettek ki. Ekkor megjavították az elromlott fúvócsengőt is. A nagyjavítás 1779. őszén több hétig tartott, de ádventre elkészülhetett, mert a javításért járó összeget december 8-án már kifizették.¹³⁴

Az orgona bővítése 1782–83-ban

A Türelmi Rendelet értelmében a soproni evangélikus gyülekezet a kőalapon téglafalakkal megépült fatemplom helyett a mai végleges, 2500 ülőhelyes templom építésére kapott királyi engedélyt.¹³⁵ Az új, nagy templomba a régi

¹³¹ Ld. 137. jegyzet, az orgona bővítésére Malleck orgonaépítővel 1782-ben aláírt szerződést!

¹³² A korabeli délnémet-osztrák szokással ellentétben a hangszer mélyoktávja is végig kromatikus volt. Legalábbis erre utal König 1825-ös árajánlata, melyben a manuálban 21 félhangbillentyűt említ. Vö. 149. lábjegyzet!

¹³³ Ld. 5. forrás!

¹³⁴ Evtl: KR 1766 (218) 50. lap/9; uo. 1779 (499) 51. lap/25. és 52. lap/27–28.; Kjkv 1799. dec. 8. 300.

¹³⁵ Ld. 57. forrás 20!

orgonát ismét fel kívánták állítani, azonban ekkor egyúttal a bővítéséről is határoztak. A munkával Gottfried Malleck¹³⁶ bécsi polgári orgonakészítőt bízták meg. A szerződést¹³⁷ 1782. április 22-én írták alá. A szerződés szövege magáért beszél:

„Miután az elkezdett templomépítés alkalmával többek között kívánatos és szükséges, hogy az ott álló orgonát le kell bontani, annak hibáit és sérüléseit ki kell javítani és ekképpen jó állapotban annak idején ismét fel kell állítani; egyrészt a tekintetes egyházi konvent alulírott építési bizottsága, másrészt Gottfried Malik úr, bécsi polgári orgonaépítő között a következő szerződés állapított, köttetett meg és vettetett papírra. Éspedig

először kötelezi magát fentemlített Malik úr, miután a meglévő orgona szétszedése után annak teljes reparálását és javítását magára vállalja, különösképpen ígéri a következőket:

a meglévő három fúvót mindenképpen megjavítja és ahhoz még két újat készít;

az orgonaszekrény alját teljesen újra és legalább 2 1/2 láb körül magasabbra készíti, mindehhez a szükséges fafaragó-munkákat elvégezteti;

a Quinta Dena-t egészen átalakítja és a jobb használhatóság érdekében nagyobbra készíti;¹³⁸

az orgona egész belső vezérlését, főként ami sérült és használhatatlan, teljesen újból kell csinálnia, de főképp:

az egész sípművet, mindent ami csak abban hibás és rongálódott, vagy ismét feltehetően rossz, a legszorgalmasabban és tartósan kijavítja. S ezen túlmenően egy egészen új pozitívot is minden hozzá tartozó takaros fafaragó munkával elkészít, amely a következő regiszterekből álljon, úgymint

1. Egy Principal ónból	4 láb hanggal
2. Copel fából, fődött	8 — // —
3. Flötten fából, nyitott	4 — // —
4. Fugara ónból	4 — // —
5. Octav ónból	2 — // —
6. Quint ónból	1 1/2 — // —
7. Mixtur ónból 3fach	1 — // —

És utána a játszóasztal szekrényét, melyet két klaviatúrával és pedálbillentyűzettel újonnan kell készíteni, és mindkét manuállal össze kell kapcsolni, azért hogy az egész orgonán egyidőben és együtt lehessen játszani. [...] Ha most

másodszor: ez az orgona-mű az előzőekben meghatározott módon teljesen kijavítva és időre tökéletesen jó állapotban fel lesz állítva, úgy a bevezetőben említett építési bizottság Malik Úrnak 700 Ft-ot, azaz hétszázat készpénzben kifizet és azon túl öneki és az önála

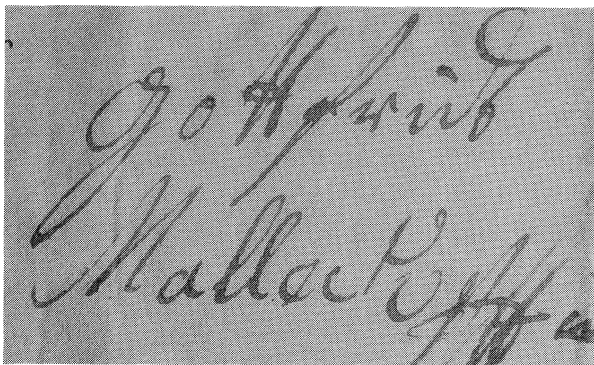
¹³⁶ A szerződésben ugyan Malick név szerepel, nyilván mert szóban így ejtették, azonban sajátkezü aláírása szerint Gottfriedt Malleck.

¹³⁷ Evtl: 1306. I. 168. irat. Az eredeti szerződést ld. a Függelékben!

¹³⁸ Ld. a 131. jegyzetre hivatkozó szöveggörnyezet!

lévő embereknek, ameddig ők az orgona felállításánál foglalatzkodnak, a szállást ingyen megszerzi, és idejében a pozitívot és tartozékait Bécsből elhozza, ezzel szemben

harmadszor: ha Malik Úr az orgona felállítási időtartama alatt többször jön le, a kosztról és az otlétükről neki és a vele jövő embereknek maga köteles gondoskodni ...”

8. ábra. Gottfried Malleck bécsi orgonaépítő aláírása

A szerződés megkötésekor Malleck 200 forint előleget vett fel, majd a hátralévő 500 Ft-ot 1783. november 8-án fizették ki neki. Nyilván az orgonát is ekkortájt szállították le, hiszen az új templom felszentelése 1784. január 1-re volt kitűzve. Ezt igazolja a fuvaros számlája is, amely még decemberi keltezésű.¹³⁹

A bővítést követő 100 év története

Az orgona az elkövetkező 30 évben minden bizonnyal jól működött, mert lényeges javításról irat ezen időszakban nem található. Csak az orgona fúvójának javításáról tudunk, amikor Roth orgonaépítő, a templom fősekrestyése 6 és fél napig dolgozott rajta, mialatt új bőrrrel felújította a bőrozését.¹⁴⁰ Az orgonaszekrény díszítéseinek aranyozását 1804-ben Willibald Maurer festő és aranyozó újította fel az oltár és a szószék aranyozási munkáival együtt. Ekkor készült el az orgona márványfestése is.¹⁴¹

A hangszer légellátásával azonban 1813-ban már gondok voltak, mert mind az öt fúvó sürgős felújítása, javítása sorra került. A négy tároló ékfúvót egy kézzel működtetett úgynevezett „felhúzó” rendszerű merülőfúvó látta el levegővel. Minden bizonnyal nehezen működött, ugyanis a könnyítés érdekében átalakításra is szükség volt. A munkára König Fülöp¹⁴² soproni polgári orgonaépítő adott árajánlatot¹⁴³ 180 Ft értékben, melyben a négy fúvót egy tolórúddal javasolta összekötni, a „felhúzófúvót” pedig egy vasból készült új emelőrúddal ellátni. A rossz légellátásban a zárszelep is közrejátszhatott, mert ennek

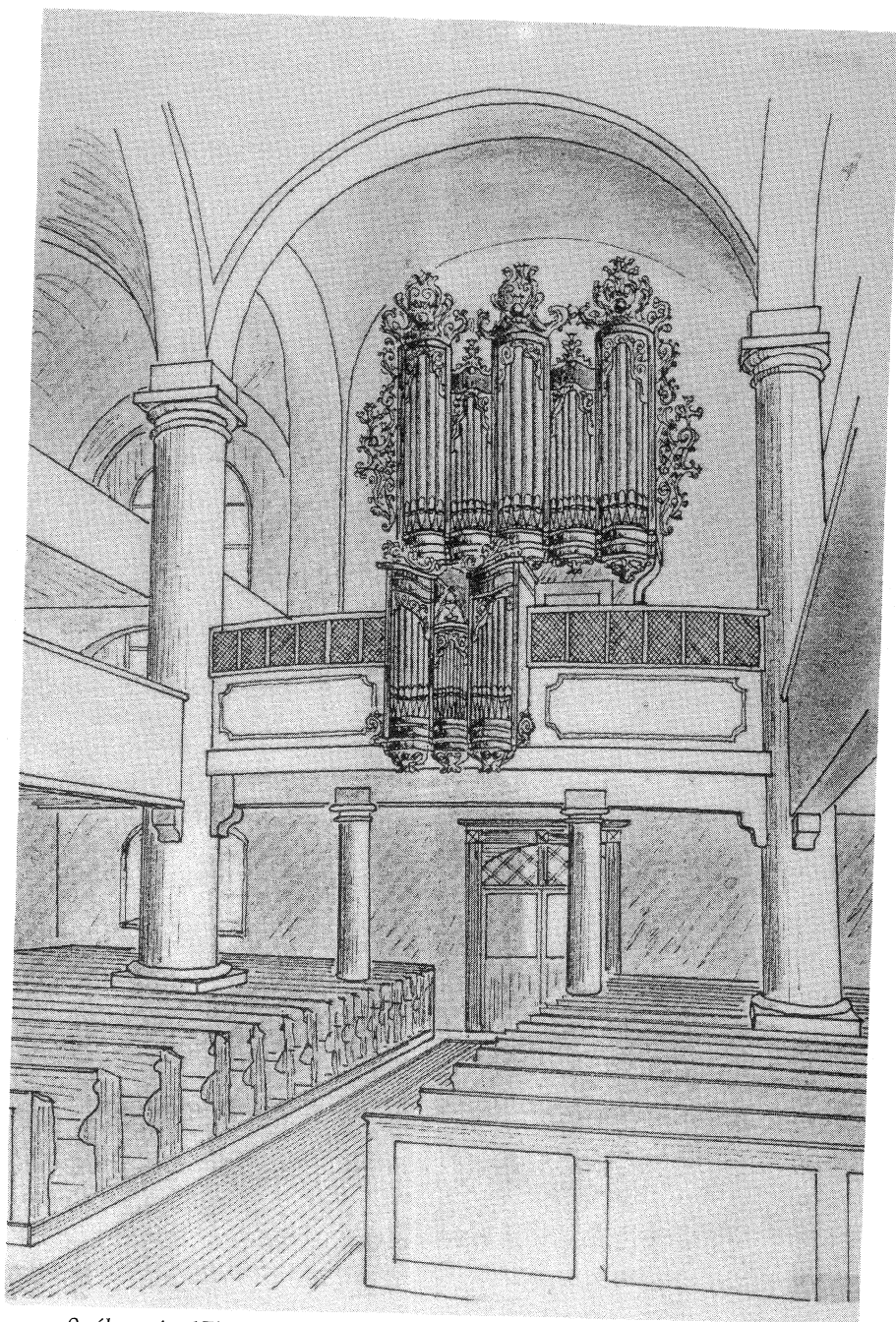
¹³⁹ A kifizetésére azonban csak 1784. április 29-én került sor.

¹⁴⁰ Evtl: KR (221) 1789. nov. 26. Napidíja összesen 6 Ft, a bőr 1 Ft 30 kr, és még 3 Ft egyéb kiadásra.

¹⁴¹ Evtl: 2009. I. 364. irat.

¹⁴² Ld. 5. forrás!

¹⁴³ Evtl: 2327. I. 415. irat.

9. ábra. Az 1752-ben épített, majd 1782-ben kibővített egykori orgona a mai evangélikus templom karzatán. (Rekonstrukció: Kormos Gyula.)

átalakítását is betervezték. Ugyan már ebben az évben szükség lett volna az orgona nagyobb javítására is, de azt mégis későbbre halasztották, mivel a konvent egy közbelső átmeneti javítást fogadott el.¹⁴⁴ Így csak a légellátás javítása és a fúvók felújítása történt meg, de az is csak 150 Ft értékben.¹⁴⁵

Végül az orgona nagy felújítási munkáira is König adott 1817-ben újabb árajánlatot 1339 Ft összegben.¹⁴⁶ Úgy látszik, az előző javítás nem hozta meg a kívánt eredményt a légellátás tekintetében, ugyanis egy teljesen új, lábtíprós fúvó készítését javasolta König a szükséges szélcsatornák kiépítésével. Az árajánlat a nagymű és a pedál szelládájának javítását, a szelepek újrabőrözését, a pozitívmű sípjainak javítását, az absztraktok sárgarézhuzállal történő újrahuzalozását és a teljes orgona behangolását is tartalmazza. Ezzel a munkával a reformáció 300 éves évfordulójára készültek volna, de végül 1817. őszén a munkát ismét a következő év tavaszára halasztották. Így csak a legszükségesebb javításokat, vagyis a fújtató javítását végeztették el 300 Ft értékben.¹⁴⁷ A hatodik fúvó elkészítésére azonban nem került sor.

Úgy látszik, hogy az előbb 1818. tavaszára halasztott munka végül mégis elmaradt, mert 1825-ben ismét szóba került az orgona nagyobb felújítása. Ekkor azonban már nem csak a katolikus Königet, hanem az evangélikus Kleebblatt Keresztély¹⁴⁸ orgonaépítőt is megbízták egy árajánlat készítésével, amelyet a konvent megvitatott. A két ajánlat újabb információkhoz juttat az orgona állapotáról. König ismét szükségesnek látja egy hatodik fúvó elkészítését, melyet Kleebblatt nem tart szükségesnek (nyilván ő rájött a légellátási hiba okára!) Mindkét költségvetés egy teljes körű felújítást tartalmaz, mindemellett az organista javaslatára a pedálban egy 16 lábás trombita vagy Schnurrbaß 16' (= „Kereplőbasszus”) beépítését is előírányozzák a Quint 6' helyére, új síptőkével. Ekkor már szükség volt a pozitívmű csontborítású félhangbillentyűinek felújítására is („21 Stück neue Semi Töne mit weißem Bein”). Nyilvánvaló tehát, hogy az egészhangokat ekkor ébenfával, vagy más sötétebb fával borították.

Kleebblatt 662+200 Ft, König 1096 Ft összegű generáljavítást javasolt.¹⁴⁹ A konvent viszont már csak 662 illetve 562 Ft összeget tárgyalt, s csak egy lényegesen szerényebb felújításhoz járult hozzá. Bár König árajánlatának azon részei, melyet a konvent jóváhagyott, kevesebbet tettek ki, mint a Kleebblatt-féle ajánlat, mégis Kleebblatt kapta meg a megbízást. Kleebblatt rendbe is tette az orgonát: használható állapotba hozta az öt fúvót, teljes tisztítás és hangolás mellett a mechanikát is rendbehozta, a szükséges javításokat elvégezte a sípokon. Felújította a pozitív csontborítású félhangbillentyűit is, de a trombita beépítésére nem került sor.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Kjkv 1813/77. 21.

¹⁴⁵ Uo. 81. pont, 22.

¹⁴⁶ Evtl: 2521. I. 442. irat. Az eredeti költségvetést ld. a Függelékben!

¹⁴⁷ Kjkv 1817/81. pont.

¹⁴⁸ Ld. 5. forrás!

¹⁴⁹ Evtl: 3032 V. 338. iratcsomó árajánlatai.

¹⁵⁰ Kjkv 1825. aug. 15. 165–166. pont.

A számadáskönyvek 1836-ig orgonajavításról nem adtak hírt. 1837-ben azonban 500 Ft-ot (200 fl c.m. [conventions Münze]) áldoztak a hangszerre, s emellett Dorner szombathelyi orgonaépítőnek 12 Ft 45 kr költségkiegészítést adtak.¹⁵¹ Amikor Altdörfer Keresztély lett az orgonista, csakhamar sürgette az orgona hangolását és fúvójának rendbetételét. A bécsi Deutschmann orgonaépítő —nyilván ez ügyben— 1847-ben járt is Sopronban, de a számadáskönyvek szerint a munkára mégsem került sor. 1848-ban König 469 Ft-os ajánlatában¹⁵² az orgona teljes tisztításán, hangolásán, valamint a manuál- és pedálszelláda felújításán túl az öt fúvó javítását, a pedál hangjának megerősítését az első és második oktáv összekötésével, valamint 7 db fasíp illetve egy „Trompet Baß” regiszter beépítésével javasolja. 1851-ben ismét König adott egy 360 Ft-os ajánlatot, de ismereteink szerint egyik munkára sem került sor. König ez utóbbi ajánlatában jól leírja a teendőket, ami az orgona állapotát jellemzi. Ezek szerint szükséges az egész orgona tisztítása, teljes szétszedése, hogy a repedéseket meg lehessen javítani. A fúvón az elhasadt bőrt újjal kell pótolni, a repedt szelládát ki kell javítani, a kancelnik pulpétáit új bőrből kell elkészíteni, és minden sípsort be kell hangolni, [melynek során] az orgona 27 regiszterét 40 sípsorra kell felvenni.¹⁵³ 1852-ben azonban König meghalt, így a gyülekezet 1852-ben Franz Ulmann bécsi orgonaépítőt kérte fel, akinek már egy több mint kilenc napig tartó generáljavítást kellett elvégeznie 1767 Ft 30 kr-ért.¹⁵⁴ A kutatás jelenlegi stádiuma szerint a hátralévő években az orgona átalakítása már nem került szóba, inkább csak kisebb-nagyobb javításokat végeztek rajta.

Az új, romantikus ízlésvilág az akkori orgonistára, Altdörfer Keresztélyre is hatott. Így a barokk hangszer aligha felelhetett meg igényeinek. Egy gazdag soproni család jóvoltából lehetőség nyílt egy nagyobb, a kor ízlésének megfelelő romantikus orgona beszerzésére. Az új orgona 1884-re készült el, a régi hangszert pedig 1000 Ft-ért eladták a csurgói református gyülekezetnek.¹⁵⁵

Az orgona csurgói éveivel¹⁵⁶

Sajnos, az orgona csurgói éveiből lényegében semmilyen írásos anyagot, feljegyzést nem sikerült találni. A templom és vele együtt az orgona 1945-ös tragikus pusztulása óta eltelt 50 év már annyira kifakította az emlékezetet az orgona vonatkozásában, hogy lényeges, megbízható új információhoz az öt évvel ezelőtt még élő egykori csurgói diákoktól alig sikerült hozzájutni. Az Atheneum kiadásában 1942-ben megjelent *Magyar református templomok* című könyv is csak

¹⁵¹ Evt: KR 1837. 67–68. lap 148., 150. és 158. pont.

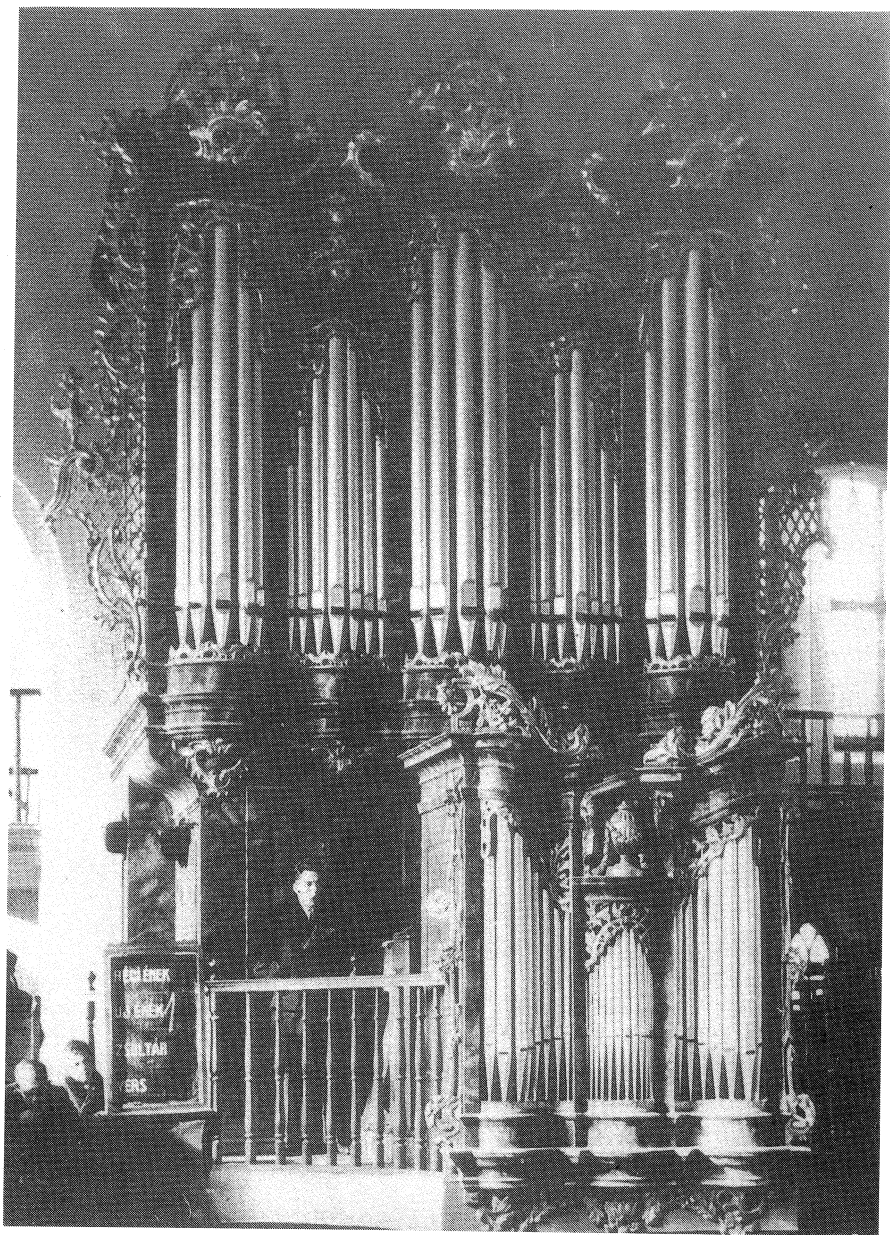
¹⁵² Evt: 4522 I. 775, miszerint az ajánlatot „conventions Münze”-ben adta meg.

¹⁵³ Evt: 4821. I. 831.

¹⁵⁴ Uo. 4738 I. 818. irat és KR 1847, 1852 77. lap 177. pont. A felújítás során kilenc napig vették igénybe a fújtató segítségét.

¹⁵⁵ Ld. 17. forrás 363. és 57. forrás 31!

¹⁵⁶ Ld. 29. és 33. forrás!

10. ábra. Archív felvétel az egykori soproni orgonáról
a volt csurgói református templomban.

annyit említ meg, hogy az orgona 28 regiszteres volt.¹⁵⁷ A levéltári adatok alapján azonban csak 27 regiszteres diszpozíciót sikerült rekonstruálni. Az eddigi kutatások további bővítésre vagy átalakításra nem derítettek fényt. Ugyancsak 27 regisztert említ a Solymosi Ferenc által publikált 1918-as Angster-féle „Rekvirált orgonasípok lajstroma” (Magyar Egyházzene II [1994/1995] 476). Valószínű, hogy egy esetleg később beépített tremoló, vagy egy korábbi szélelzáró szelep (bár erről sem tudunk) regiszterszerű gombja okozta a tévedést. Így a kutatás mai állása szerint a kétmanuális csúszkaladás barokk hangszer diszpozíciója soproni és csurgói éveiben a következő lehetett:

<i>I., nagymű</i> (C– d^3 51 hang)	<i>II., pozitív</i> (C– d^3 51 hang)	<i>pedál</i> (C– h^0 24 hang)
Principal 8'	Coppel 8'	Sub-Baß offen 16'
Groß Gedeckt 8'	Principal 4'	Sub Baß gedeckt 16'
Flauta Major 8'	Flötten 4'	Principal 8'
Quinta Dena 8'	Fugara 4'	Octav Baß 8'
Octav 4'	Octav 2'	Quint 6' (5 1/3')
Spitzflauten 4'	Quint 1 1/2' (1 1/3')	Octav 4'
Flauta minor 4'	Mixtur 3fach 1'	
Klein Gedeckt 4'		
Quinta 3' (2 2/3')		
Super Octav 2'		
Waldflauten 2'		
Sedecima 2'		
Quinta Minor 1 1/2' (1 1/3')		
Mixtur 5fach		

kopulák: I+II, P+I, P+II.

Csomasz Tóth Kálmán szerint C– d^1 -ig 27 hang a pedál terjedelme, így elképzelhető, hogy az időközben, a soproni évek után ki lett bővítve. Szóbeli közlés szerint a játékasztal a templom felé nézett, így egyértelművé vált, hogy az I. manuál volt a nagymű. A regisztergombok a játékasztal két oldalán helyezkedtek el. A hangszer az orgonaszekrény mögött található lábfújtatású nagy fúvó látta el levegővel. Az orgona a csurgói évek alatt jól működött, bár a mechanikája már eléggé zörgött. Lényeges javítására 1942-ig nem került sor. Utoljára a II. világháború alatt, 1942-ben javították és hangolták, ami elég hosszú ideig tartott.

A templomot a visszavonuló németek 1945-ben felrobbantották, s ekkor a hangszer teljesen megsemmisült. Ha ez nem következik be, akkor ma talán Magyarország legnagyobb épen maradt barokk orgonája lenne.

¹⁵⁷ Ld. 41. forrás II. k. 432!

Orgonák a Lyceumban és a Tanítóképző-Intézetben

A líceum orgonatervei

Mint láttuk, a mai templom felépítése után néhány évvel teljesen felszámolták a gyülekezeti kórust és a zenekart. Ha egy nagyobb egyházi eseményt vagy hivatalos állami ünnepet színvonalasabbá szerettek volna tenni, úgy a katolikusok városban működő muzsikusait és világi zenészeket —például toronyzenészeket— kellett felkérni erre az alkalomra. De ezt sem önszántából tette az egyház, hanem a város rendelte el náluk, vállalva a zenészek díjazását.

Mivel sem kórusa, sem zenekara nem volt ez idő tájt az egyháznak, teljesen megszűnt a zenészek és énekesek képzése is, ami eddig teljesen természetes volt. Így néha még annyi énekest is nehéz volt előteremteni, akik a temetések szolgálatait ellátták. Mert hál' Istennek a hívekből azért nem fogyott ki teljesen a zene utáni igény. A kórus és a zenekar feloszlata után már két évvel rádőbbsent az egyházi vezetés arra, hogy az ifjúság zenei nevelése elhanyagolásának súlyos következményei lesznek. Már 1789-ben kérte a konvent Wanko kántort, hogy fokozottabban törődjön a diákok énektanításával, hogy legalább egy falusi előénekes színvonalát elérjék.¹⁵⁸ Hasznosnak látták volna, ha Seybold orgonista az orgonajáték tanítását vállalta volna, de ugyanakkor belátták, hogy ingyen ezt mégsem várhatják el tőle. 1804-ben előírták —nem sok sikerrel— hogy az ünnepélyes temetéseket a régi hagyomány szerint végezzék. Még tíz év múlva is keresték a módját, hogyan lehetne a botrányos temetési éneklésen segíteni.¹⁵⁹

Bizottságot hoztak össze, amely már konkrét javaslatot tett: létre kell hozni egy énekiskolát; kell venni egy kis orgonát a szükséges kottákkal együtt; meg kell teremteni az iskola működésének anyagi feltételeit. A konvent elfogadta a javaslatot, és pályázat útján kívánták a megfelelő személyt a zeneiskola vezetésére kiválasztani. 1826-ban Bitroff¹⁶⁰ Károlyra esett a választás Seybold orgonistával szemben, akit korára való tekintettel már nem tartottak alkalmasnak erre a feladatra.¹⁶¹ Így végül nehézkesen ugyan, de beindult az evangélikus zeneiskolai képzés. Több mint húsz fő járt a beindult első két osztályba, közülük tizenhatan a kóruspróbákat is látogatták. Az orgonaórákat —orgona hiányában— Bitroff egy kölcsönkapott zongorán tartotta. Ugyan a konvent június 29-i ülésen már tárgyalta Philipp König soproni orgonaépítő árajánlatát,¹⁶² orgona beszerzésére mégsem került sor. (Még akkor sem, amikor 1828-ban erre a célra alapot hoztak létre egy adományból.¹⁶³)

¹⁵⁸ Ld. 1. forrás 202!

¹⁵⁹ Uo. 202–203.

¹⁶⁰ Sok helyen Pitroff néven említik.

¹⁶¹ Uo. 205.

¹⁶² Kjkv (611. j.): 331. lap 96. pont.

¹⁶³ Kjkv (612. j.): a 46. lap 195. pont már 1827. október 21-én említi az adományt.

A kórus első szereplését 1827. adventjének első vasárnapjára tűzték ki azzal, hogy utána minden vasárnap énekelni fognak. Úgy látszik azonban, nem ment minden rendben az új intézményben. A vizsgákon a kórus nagyon gyengén szerepelt, s 1830-ban Bitroff hibájául rótták fel, hogy „*túlságosan erőlteti a négy-szólamú éneklést [...] Helyette az egyszólamú, szelíd és jól hangzó éneklést*” javasolták.¹⁶⁴ Bitroffnak mindössze egyetlen orgonista-növendéke volt, de orgona még mindig nem állt rendelkezésére.

Vége, 1829-ben ismét elkezdtek foglalkozni az orgonaépítéssel is. Ezt az orgonát a líceum dísztermébe szánták. Az orgona megvásárlására még az előző év elején egy 700 Ft-os adományt kapott a konvent.¹⁶⁵ Ebből a pénzből a dísztermi hangszeren kívül egy gyakorlóorgonát is akartak venni zeneiskolájukba.

A konvent König orgonaépítőtől áprilisban két ajánlatot kapott, melyben a mester négy orgona diszpozícióját adta meg.¹⁶⁶ Az egyik ajánlat¹⁶⁷ egy 6, egy 5 és egy 4 regiszteres —ez utóbbi hordozható kivitelű— pozitív orgona diszpozícióját tartalmazza, míg König másik, saját kézzel és helyesírással írt ajánlatában egy háromregiszteres szobaorgona szerepel. Az előbbieknél megadta a homlokzati tervét, míg a komód-jellegű szobaorgonánál egy szerkezeti rajzot¹⁶⁸ is csatolt az ajánlathoz.

1. változat	2. változat	3. változat	4. változat
„A” homlokzat	„A” homlokzat	„B” homlokzat	szobaorgona
Flauta Major 8'	Coppel 8'	Coppel 8'	Coppel 8'
Principal 4'	Coppel Minor 4'	Flauta Minor 4'	Flauta 4'
Flauta Minor 4'	Principal 2'	Principal 2'	
Salicional 4'	Quint 1 1/2'	Octav 1'	<i>a pedálban:</i>
Fugara 2'	Octav 1'		Oktavpas 8'
Spitzflöten 2'		(hordozható)	
750,- Ft	530,- Ft	420,- Ft	325,- Ft

Bár König kínálata mind hangképben,¹⁶⁹ mind regiszterszámban és külső megjelenésben valóban sokoldalú, tudomásunk szerint mégsem rendelték meg nála egyik hangszert sem.

¹⁶⁴ Ld. 1. forrás 209.; Evtl: 3304 II. 404. irat!

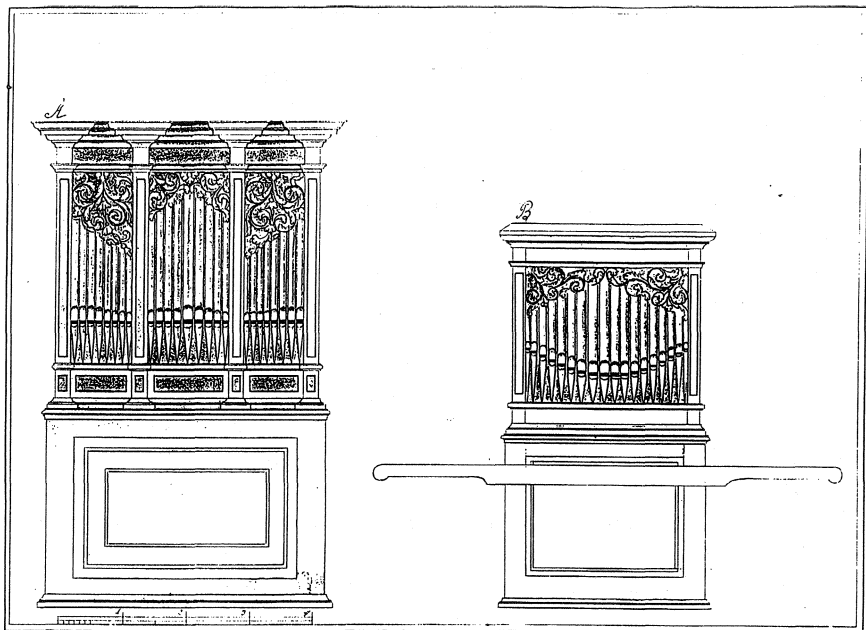
¹⁶⁵ Ld. 1. forrás 208. és 50. forrás 107., azonban Bárdos csak 200 váltóforintot említ a *Geschichte des evangelischen Gymnasiums in Oedenburg* (Oedenburg 1857) 130. oldalán az alapítványok sorában feltüntetett 700 Ft-tal szemben. Ld. továbbá Kjkv (612. j.) 65. lap 7. pont, mely az 1828. jan. 20-i konventülésen Ludwig Sailer gyógyszerész 700 Ft-os adományát konstatálta, ami még megemelkedik 100 Ft-tal! Ugyanakkor a 44. forrás 2. lap 1400 Ft-ot említ.

¹⁶⁶ Evtl: 3087 II. 323. irat. Az eredeti ajánlatok másolata és azok olvasata a Függelékben található. Ugyanezt az ajánlatot König 1826-ban már egyszer megtette, de akkor a konvent elnapolta a döntést.

¹⁶⁷ König ezt az ajánlatát terjesztette elő 1826-ban.

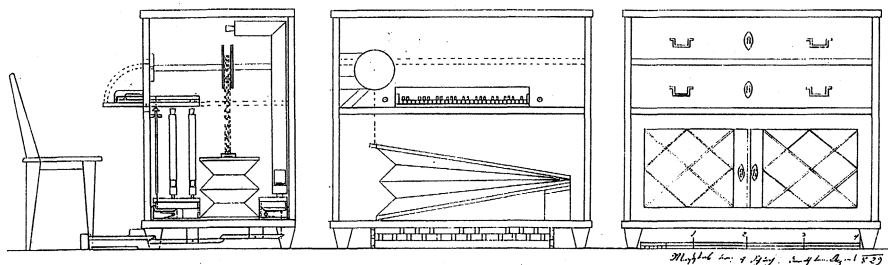
¹⁶⁸ König eredeti tervének nézeteit e tanulmányban egymás mellett helyeztük el.

¹⁶⁹ Bár König diszpozíciói és intonálása az 1800-as évek elején általában még a barokk stílust követi, az 1. változatban a két vonós sípsor által mindenképpen a kor orgonaépítési szelleme érvényesül.

11. ábra. König homlokzati tervei a líceumba tervezett orgonához (1824, 1829).

Úgy látszik, a konvent olcsóbb megoldást keresett, s mivel az evangélikus Kleebblatt Keresztély műhelyében volt egy kész, pedál nélküli, rövid mélyoktávus hatregiszteres orgona, ez is szóba jött a beszerzéseknél. Azt egy bizottság júniusban megtekintette,¹⁷⁰ de nem találták alkalmasnak sem nagysága, sem minősége, sem intonációja szempontjából. Így a döntést későbbi időpontra halasztották.¹⁷¹ Időközben a kölcsönkapott zongorát a tulajdonos visszakérte, ezért további nehézségek elé kellett Bitroffnak néznie.

12. ábra. König 3 regiszteres szobaorgonaterve 1829-ből.

¹⁷⁰ Evtl: 3270. II. 379. sz. irat a pártatlan bizottság, úgymint Kurzweil Ferenc zeneszerző, a Szent Mihály-templom karnagya, Szarka Mihály orgonaépítő és Feigler Illés zeneszerző véleményét tartalmazza. Ld. továbbá uo. KR 1829. év!

¹⁷¹ Ld. 1. forrás 208. és Evtl: 3270 II. 379., valamint Kjkv (612. j.) 171–172. lap 64. pont!

A kutatás során —leltárkönyvek hiányában— nem sikerült nyomára akadni, hogy az elkövetkező öt évben történt-e valami érdemleges a líceumi orgona ügyében. 1835-ben azonban már kész tények előtt állunk: mielőtt munkáját befejezhette volna, elhunyt Johann Percz¹⁷² orgonaépítő, aki a líceum könyvtárszobájába készítendő orgonán dolgozott. A feljegyzés¹⁷³ szerint Adalbert Dörner szombathelyi orgonaépítővel szerették volna a hangszert befejeztetni. Ugyanakkor szeptemberben Königgel is készítették ajánlatot. König nyilatkozatában felvázolta az orgona készülségi állapotát, miszerint: „*a szekrény ajtók és betétek nélkül, a hozzá tartozó két fúvó a szálláddal készen van, amihez azonban két fásípsor nincs egészen készen, hiányzik belőle továbbá három ónsípsor, regiszterenként 51 síppal, összesen 153 db, egy klaviatúra a regiszterhúzókkal és a hátralévő síptökek, a szükséges fafaragó- és lakatosmunka, a szfjak, emellett a hozzá tartozó apróságok is. Ez hozzávetőlegesen 360 fr-ra jön ki bécsi pénzben.*”¹⁷⁴ A fentiek alapján valószínűleg 5 regiszteres pozitívról volt szó. A Dörnerrel történt levelezés¹⁷⁵ viszont egy 6 regiszteres orgonát említ.

Végül a számadásból¹⁷⁶ az derül ki, hogy 1836-ban Dörner 250 Ft-ért befejezte a konvent Percz-féle orgonáját, s a Szombathelyre és vissza történő szállításért 45 Ft-ot kért. König 1839-ben ezt az orgonát az orgonaalap terhére szétszedte, tisztította és hangolta.¹⁷⁷

Sajnos, a líceum levéltári anyaga —a leltárakkal együtt— az államosítás után eltűnt, így az orgona további sorsáról semmit nem tudunk.¹⁷⁸

A Tanítóképző-Intézet orgonái

A Tanítóképző-Intézet megalapításának gondolata 1826-ban született meg, egy időben az egyház zeneiskolájának megalapításával. Mivel a tanítóképzés először a líceum kereteiben folyt, a líceum tekinthető a tanítóképző csírájának is. 1858-ban a tanítóképző már önálló intézményként¹⁷⁹ működött, ahol a zenei képzés hangszereiként tíz, többnyire agyonjátzott zongora, két harmónium

¹⁷² Ld. 5. forrás!

¹⁷³ Evtl: 3635. III. 1715. sz. irat.

¹⁷⁴ „... der Kasten ohne Thüren und Zudeckbretten, die gehörigen 2 Blasbälge sammt Windlad, diese sind fertig, dazu aber find 2 Registerpfeifen von Holz keiner ganz fertig, auch fehlen 3 Registerpfeifen von Zinn, ein Register zu 51 Pfeifen, machen zusammen 153 Stücke aus, eine Klaviatur, sammt den Registerzügen, und übrigen Wind- oder Pfeifenstöcke, auch die nöthigen Bildhauer als Schlosser Arbeit, und die Riemen, nebst den dazu gehörigen Kleinigkeiten. Es kommt beiläufig auf 360 fr. Wiener Wehrung.”

¹⁷⁵ Evtl: 3646. III. 1716., 3687 II. 487., 3707 II. 499.

¹⁷⁶ Evtl: KR 1836. 60. lap 92. tétel.

¹⁷⁷ Evtl: KR 1839. 69. lap 148. pont.

¹⁷⁸ Az 50. forrás 353. szerint „egy meglévő 5 regiszteres csúszkaláda felhasználásával” készült a Szt. György-templom orgonájának II. manuállal történő kibővítése 1957-ben. Lehet, hogy ez a szálláda a líceum orgonájáé volt.

¹⁷⁹ RozsK Ad.

és egy „*kezetleges orgona*” szolgált.¹⁸⁰ Erről az orgonáról az intézet értesítőiből, évkönyveiből semmi közelebbit nem tudunk meg. Feltételezhető azonban, hogy a líceumnak a Percz-féle orgonán kívül volt még egy másik hangszere is, amit a tanítóképző megalapításakor áthoztak az új intézménybe. Ez lehetett a fent említett „*kezetleges orgona*”.

1871-ben a kis orgona mellé Carl Hesse bécsi mestertől szereztek be orgonát „*8 mutációval, 296 síppal 2000 kor. értékben*”.¹⁸¹ Ez az orgona az imateremben volt elhelyezve, ahol a századfordulót követően már „*kissé megviselve, időnkénti javítgatásokkal*” szolgálta a kántorképzést. A hangszerről bővebbet sajnos az intézmény évkönyvei illetve történetét feldolgozó kiadványok¹⁸² sem árulnak el.

A második világháborúban 1944. december elején és 1945. március végén a Tanítóképző-Intézetet súlyos bombatalálat érte, azonban az orgonát szétszedve megmentették. Megmaradt az irattár is.¹⁸³ A kutatás során azonban sem e levéltári anyag hollétét, sem az orgonák további sorsát nem sikerült felderíteni.

(Folytatjuk)

Felhasznált forrásmunkák

Nyomtatásban megjelent munkák

- 1) Bárdos Kornél: *Sopron zenéje a 16–18. században*. Akadémiai Kiadó. Budapest 1984.
- 2) Bán János: *Sopron újkori egyháztörténete*. Sopron 1939.
- 3) *Chorálkönyv Ágost. Hitv. Evang. Egyházközségek használatára* (II. kiadás). Sopron 1897.
- 4) Csatkai Endre: *Sopron és környéke műemlékei*. Budapest 1956.
- 5) Csatkai Endre: „*Régi soproni orgonakészítők*”, *Sopron vármegye* 1939. jún. 11.
- 6) Csatkai Endre: „*A soproni képzőművészeti és zenei művelődés története 1848–1948*”, *Soproni Szemle* 3–4. szám. Sopron 1962.
- 7) *A dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerületi Soproni Tanítóképző-Intézet értesítője az 1906/1907. iskolai évről*. Sopron 1907.
- 8) *A dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerületi Soproni Tanítóképző-Intézet 50-dik értesítője az 1907/8 iskolai évről*. Sopron 1908.
- 9) *A dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerületi Soproni Tanítóképző-Intézet 54-dik értesítője az 1911–12. iskolai évről*. Sopron 1912.
- 10) *Evangélikus Naptár* 1973.
- 11) *Evangélikus Népiskola* 1937/1.
- 12) *Evangélikus Népiskola* 1940.
- 13) *Evangélikus templomok* (szerk. Kemény Lajos — Gyimesy Károly). Atheneum. Budapest 1944.
- 14) Gárdonyi Zoltán: „*Kárpáti Sándor*”, in *A dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület soproni líceumának és tanítóképző-intézetének évkönyve*. Győr 1939.

¹⁸⁰ Ld. 8. forrás 42!

¹⁸¹ Ld. uo!

¹⁸² Ld. 44. és 51. forrás!

¹⁸³ RozsK Kéz.

- 15) Fiedler, Karl: *Geschichte der evangelischen Pfarrgemeinde A. B. in Rust*. Eisenstadt 1951.
- 16) Győri Johanna Mária: „Gárdonyi Zoltán (1906–1986) műveinek jegyzéke”, *Magyar Egyházzene* VII (1999/2000) 53–76.
- 17) Hamar Gyula: „Adalékok a soproni orgonák történetéhez”, *Soproni Szemle* 1957. 363.
- 18) Hamar Gyula: „A soproni evangélikus igehirdetők”, *Soproni evangélikus gyülekezeti lap* V. évf. 1–3. szám. 1942. március 29.
- 19) Hamar Gyula: „D. Payr Sándor és az énekeskönyv”. *Harangszó* 1938. febr. 6. 43–44.
- 20) *Házi Jenő emlékkönyv*. Soproni Levéltár kiadványa. Sopron 1993.
- 21) Dr. Házi Jenő: *Sopron középkori egyháztörténete*. Sopron 1939.
- 22) Házi Jenő: *Soproni polgárcsaládok 1535–1848*. Akadémiai Kiadó. Budapest 1982.
- 23) Hrabovszky György: *A dunántúli ev. superintendentia prédikátorai...* (Veszprém 1803.)
- 24) Karasszon Dezső: *Gárdonyi Zoltán* [Magyar Zeneszerzők 8]. Mágus Kiadó. Budapest 1999.
- 25) *Keresztyén Új Énekes Könyv*. Győr 1811.
- 26) *Keresztyén énekes könyv*. (Kilencedik kiadás) Győr 1903.
- 27) Klotz, Hans: *Az orgonáról*. (Fordította és kiegészítette Gergely Ferenc). Budapest 1972.
- 28) *Korálkönyv a magyarországi ágost. hitv. evang. egyházközsegek használatára*. Luthertársaság könyvkiadóhivatala. Budapest 1912.
- 29) Kormos Gyula: „Az egykori református templom barokk orgonája I., II., III., IV.”, *Csurgó és környéke* VIII (1995) 5., 6., 7., 8. szám.
- 30) Kormos Gyula: „Egy soproni evangélikus egyházzenesz: Hamar Gyula (1881–1976)”, *Magyar Egyházzene* IV (1996/1997) 59–68.
- 31) Dr. Kormos Gyula: „Egy soproni evangélikus pedagógus és egyházzenesz: Hamar Gyula (1881–1976)”, *Soproni Szemle* LI (1997) 3. szám. 272–280.
- 32) Kormos Gyula: „Orgonáink. Sopron”, *Evangélikus Élet* XLVIII (1983) 25. szám.
- 33) Kormos Gyula: „Requiem egy orgonáért”, *Hangszervilág* V (1995) 3. szám. 18–28., valamint: *Zsoltár* II (1995) 2. szám. 13–19.
- 34) Kovács József László: „Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein — Faut Márk és Klein Menyhért krónikája (1526–1616)”, *Burgenländische Forschungen*. Sonderband XVII., *Sopron város történeti forrásai*. C sorozat I. kötet. Sopron — Eisenstadt 1995.
- 35) *Lelki áldozatok imádságokban és énekekben*. Soprony 1812.
- 36) *Magyar Egyházzene* III (1995/1996) 2. szám.
- 37) *Magyar Életrajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó. Budapest 1967.
- 38) *Magyar Éneklő Kar*. 90 vallásos ének férfikarra. (Kapi Gyula szerk.). Luther-Társaság. Budapest 1909.
- 39) *Magyarországi ág. hitv. ker. egyház egyetemes névtár*. Budapest 1912–13.
- 40) *A Magyarországi evangélikus keresztyén egyházegyetem névtára*. Győr 1940.
- 41) *Magyar református templomok* (Kovács J. István szerk.). Atheneum. Budapest 1942.
- 42) *MGG Lexikon. Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. (Hgst. Friedrich Blume.) Bd.1–16. Kassel-Basel 1949–1979.
- 43) *Nagy Karénektár*. (Fővényesi Bertalan szerk.) Rozsnyai Károly Könyv- és Zeneműkiadó. Budapest 1911.
- 44) Papp József: *A Soproni Evang. Tanítóképző-Intézet története 1858–1908*. Sopron 1908.

- 45) Payr Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története*. Kiadta a Soproni Ág. Hitv. Evang. Egyházközség, Sopron 1917.
- 46) Payr Sándor: *Egyháztörténeti emlékek*. (Forrásgyűjtemény a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez). I. kötet. Sopron 1910.
- 47) Payr Sándor: „Wohlmuth János orgonista és karmester, Sopron jeles zeneművésze”, *Sopronvármegye* 1929. január 1., 3., 4. és 5. számai
- 48) *Schematismus Ecclesiarum et Scholarum Evangelicorum Augustanae Confessionis in Inclito Regno Hungariae Addicto*. Viennae 1820.
- 49) *Schematismus Generalis Ecclesiarum & Scholarum Evang. Aug. Conf. Hungaria*. Pestini 1838.
- 50) Schwartz József: „A Szent György dómtemplom barokk orgonája”, *Soproni Szemle* 1956. 4. szám 350–354.
- 51) *A Soproni Evan. Főtanoda története*. (Müllner Mátyás szerk.) Sopron 1857.
- 52) Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák. Kőszeg*. Zeneműkiadó. Budapest 1974.
- 53) *Vallásos karénekek vegyeskarra*. Piri és Székely könyvnyomdája. Sopron 1918.
- 54) *Zenei lexikon* (Brockhaus—Riemann). 1–3. kötet. Zeneműkiadó. Budapest 1983–85.
- 55) *Zenei lexikon* (Szabolcsi Bencze — Tóth Aladár szerk.). I–III. kötet. Zeneműkiadó Vállalat. Budapest 1965.
- 56) *Zenelap* II. évf. 7. szám, 1887. márczius 1.
- 57) Ziermann, Ludwig: *Von Kirche zu Kirche, von Predigtstätte zu Predigtstätte in unser Gotteshaus*. Evangelische Kirche A. C. Sopron 1933.
- 58) Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest 1977.

Levéltári forráshelyek és források rövidítései:

EvlT	Soproni Evangélikus Gyülekezeti Levéltár
SL	Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára
EOL	Evangélikus Országos Levéltár, Budapest
EvHa	Evangélikus halotti anyakönyv
Jkv	<i>Protocollumok, jegyzőkönyvek</i>
Kjkv	<i>Konventi jegyzőkönyvek</i> Evlt.
KoZe	Kormos Gyula: <i>Zenei élet a soproni evangélikus templomban 1979. augusztus – 1992. augusztus között</i> . (Kézirat.) Evlt
KR	<i>Számadaskönyv, számadás, Rättung, Raithung, Kirchen-Raitten, Raitten-Buch, Kirchen-Rechnung, Kirchenrechnung</i>
RozsK Ad	Rozsondai Károly: <i>Adatok a dunántúli evangélikus egyházkerület soproni tanítóképző-intézetének keletkezéséről, fenntartásáról, [...]</i> Sopron 1940. dec. 10. (Géptelt kézirat másodpéldány, néhai Major Sámuel ev. kántortanító özvegyének tulajdonában.)
RozsK Kéz	<i>Rozsondai Károly kézirata a Soproni Tanítóképző-Intézet 1944/45. tanév történetéről</i> . (Géptelt kézirat másodpéldány, néhai Major Sámuel ev. kántortanító özvegyének tulajdonában.)
Tjk	<i>Tanácsi jegyzőkönyv</i> SL

Függelék

König árajánlatának olvasata a soproni Líceum építendő orgonáihoz (1829)

Uiberschlag

über eine neue im hiesigen großen Hörsaal des L. Evang. Lyceums aufzustellende Orgel:

sub A. der [!] innere Disposition auf 6 Register mit ausnehmend angenehmen Tönen:

Principal Grundoton	4 Fuß	von englischen Zinn,
Salicional	4 Fuß	d° d°
Spitzflöten	2 Fuß	d° d°
Fugara	2 Fuß	d° d°
Flauta Major	8 Fuß	von Holz,
Flauta Minor	4 Fuß	von Holz.

Ein Register in diesem, wie in den folgenden Werken besteht aus 54 Pfeiffen, nämlich im Baß von C und Cis /: das ist mit langen Octav im Discant bis f^3 . — Dieses Werk samt Claviatur, Schloßer und Bildhauer Arbeit käme zu stehen auf 750 fl. W.W.

2. Außenwerk ebenfalls nach der Zeichnung sub. A. innere Disposition auf 5 Register, als:

Principal	2 Fuß	von englischen Zinn,
Quint	1 $\frac{1}{2}$ Fuß	d° d°
Octav	1 Fuß	d° d°
Coppel	8 Fuß	von Holz,
Coppel Minor	4 Fuß	d° .

käme zu stehen samt Claviatur, Bildhauer und Schloßerarbeit auf 530 fl

3. Tragbare Orgel nach der Zeichnung sub B. mit 4 Register als:

Principal	2 Fuß	von englischen Zinn,
Octav	1 Fuß	d° d°
Coppel	8 Fuß	von Holz,
Flauta Minor	4 Fuß	d° .

Käme samt zugehöriger Arbeit auf 420 fl

Der größere Werk hat die Claviatur rückwärts, die kleineren vorne. Alle aber werden so eingerichtet, daß man alles verpflichten kann.

Philipp König bürgl.
Orgelbauer

König árajánlata olvasata a pedálos szobaorgonára (1829)

Uiberschlag, einer zimmer Orgel.

Mit drey Register, wovon in Manual zwey zustehen kann, in Betal [Pedal] aber sind, das Register in Manual hat 51 Pfeiffen, von C angestangen in Basz, und bis drey gestreicher d, in Betal das Register hat 21 Pfeiffen in Manual, als Coppel 8 fus von Holz, Flauta 4 fus von Holz, die Grosse octav aber ist gedagt [gedackt] und das ibrichge [übrige] ist offen, in Betal Oktavpas [Oktavbass] 8 fus von Holz die Große Octav ist gedagt das ibrichge [übrige] ist offen Pfeiffen, sind in allem 123 Stück,,dazu komt ein schwarze Klaviatur, von Ebenhulz, in dem Betal von Hartten Ahorn Holz, ein saubere Kasten von Aeichen hölz. Vorn mit zwey gitter wie uns die Zeichnung vorsteld, die Klaviatur zum hinein-schieben, die Betal Klaviatur, zum wegnehmen mit der Nodwendigen Schlosser Arbeit, macht alles zusammen

Summa 325 f.WW

Oedenburg d. 4te Abrill 829.

Philipp König bürgl. Orgelbauer